

Izvornj znanstveni članak
UDK 729 (091) »10/15«
Članak je primljen 21. XII. 1988.

Duško Živanović

Beograd, Smederevska 1

PROZORI I POLIFORE DUBROVAČKIH KUĆA I PALATA

Proučavanje dubrovačke građanske arhitekture od najstarijih vremena do pada Republike ne može se u potpunosti ostvariti bez poznavanja razvoja njenih sastavnih delova i ukrasa. Isti uslovi, uticaji i stvaraoči delovali su na razvitak oblika i stilskih odlika svih elemenata pročelja, među kojima su neosporno najvažniji vrata i prozori. Upoređivanje ova dva elementa omogućuje da se bolje sagleda dugi put kojim se od jednostavnih i skromnih romaničkih otvora, preko izuzetno raznovrsnih gotičkih primera, došlo na kraju do velikih, raskošnih ostvarenja renesansnog i baroknog doba. Otuda, izučavanje prozorskih otvora nastavlja i dopunjuje prethodno ispitivanje vrata i monumentalnih portala¹ u nameri da se postepeno obuhvate svi arhitektonski oblici dubrovačkih kuća i palata.

Vrata i prozori daju osnovno obeležje zgradi. Od njihovih razmeštaja i položaja na pročelju zavisi korisna upotreba zgrade. Oblici, proporcije i ukrasi otvora, njihov međusobni raspored i odnos prema punoj zidnoj masi određuju stil građevine. Oni, isto tako, doprinose estetičkom utisku koji zgrada kao umetničko delo ostavlja na posmatrača.

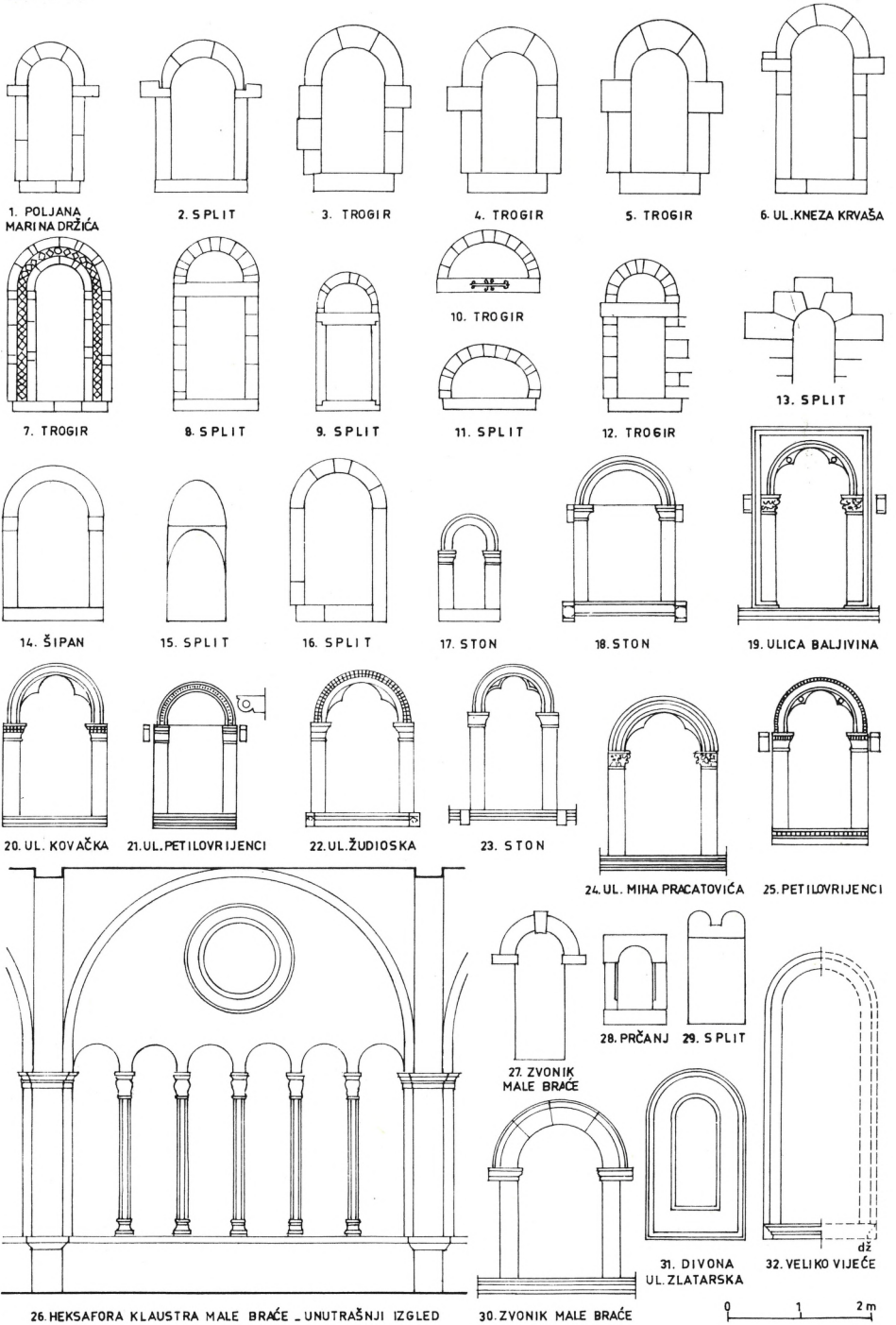
Za poznavanje razvitka oblika prozora, kao uostalom i za druge delove pročelja, postoje danas dva izvora saznanja. Prvi izvor sačinjavaju ugovori i ostali pisani dokumenti koji su se sačuvali tek od poslednjih godina 13. stoleća. U njima su ponekad navedeni nazivi nekih vrsta prozora čiji je oblik ostao do danas nepoznat. Uopšte, iz pisanih dokumenata može se samo posrednim putem saznati nešto više o prozorima.

Drugi izvor za poznavanje starih oblika jesu ostaci samih prozorskih otvora »in situ«. Onj su u Dubrovniku iz doba romanike, nažalost, veoma malobrojni. Prinuđeni smo zbog toga da tražimo i upoređujemo primere toga doba iz drugih primorskih gradova koji su imali jake ekonomske i kulturne odnose sa Dubrovnikom i u kojima su se, na sreću, ovi romanički oblici sačuvali. Isto tako, potpuno nepoznavanje oblika najstarijih kuća građenih od drveta, od suhomeđine i od zidanog kamena, kao i uopšte nedostatak podataka o kućama sve do kraja 13. stoljeća, primorava nas da ispitamo najstarije poznate crkvene i javne građevine, ukoliko su njihovi otvori bili uzori za one na privatnim zgradama.

Kao posledica požara i potresa, i usled slabijih ekonomskih prilika, učvrstila se u Dubrovniku navika ponovne upotrebe delova prozora sa razrušenih

¹ Duško Živanović, *Vrata i monumentalni portali dubrovačkih kuća i palata*, Anali Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku br. 26/1988.

LIST I.

zgrada, naročito na skromnim kućama. U Kaštelu i na Prijekom postoje danas zgrade sa po nekoliko raznorodnih otvora. Oni mogu biti istog ili različitog sloga i vremena, ali očigledno ne pokazuju prvobitni izgled građevine. Tako, na pročelju kuće u *Kovačkoj ulici br. 13* svaki prozor za sebe zaslužuje pažnju svojim odlikama. Međutim, sakupljeni na jednom mestu, oni ne čine jedinstvenu arhitektonsku celinu (sl. I, 20, II, 36; III, 79; IV, 91). Među njima nema zajedničke crte koja bi mogla da ih na neki način poveže i da posvedoči o svesnom činu građenja. Upotreba starih delova sa porušenih zgrada otkriva se podjednako na novim vlastelinskim kućama kao i na velikim državnim gradilištima, na primer, 1464 godine u toku radova na obnovi Kneževa Dvora ili 1426 godine prilikom obnove jednog dela klaustera Male braće. Treba naglasiti da ovaj običaj nije isključivo dubrovački i da se ponovna upotreba starih delova vidi i u drugim, bogatijim sredinama.

Dubrovački graditelji bili su često ugovorom prinuđeni da u potpunosti podražavaju ili da se ugledaju na stare, postojeće oblike prozora i drugih elemenata, produžavajući tako na veštački način trajanje pojedinih stilova ili sprečavajući napredovanje i razvijanje novih. Znatno broj ugovora o građanju privatnih kuća, naročito u 14. veku, nedvosmisleno potvrđuje ovu pojavu.²

Podaci o ovim i drugim ugovorima nalaze se u raznim knjigama dubrovačkih arhiva, a izdvojeni su i proučeni od strane istoričara i istoričara umetnosti. Međutim, kako su ovi značajni izvori za poznavanje prilika na polju arhitekture rasejani na raznim mestima i radovi postali tokom vremena teže pristupačni, potrebno ih je ponovo pregledati i sakupiti jer se na taj način može utopuniti arhitektonska analiza i doći do nekih novih saznanja.

Pored podražavanja postojećih građevina i ponovne upotrebe starih delova, još jedna pojava uticala je takođe na izgled zgrada. U 15. veku često su bili preduzimani radovi popravljanja, preuređenja ili obnavljanja starih romaničkih kuća, kako spolja tako i iznutra, u cilju da se poboljšaju uslovi stanovanja ali svakako i iz pomodnih razloga. Probijanje novih ili zamenjivanje starih romaničkih prozora, novim gotičkim, uzrokovali su postepeno uništavanje i konačni nestanak brojnih pročelja iz romaničkog perioda. Docnija preuređenja nisu poštedela ni gotička pročelja, a ono što je započela ljudska ruka završili su potresi i požari.

O *predromaničkom periodu* dubrovačke građanske arhitekture ne može se zasad pouzdano govoriti. Iz ovog vremenskog odseka koji je trajao do 11. i 12. stoleća, sačuvali su se u gradu samo delovi zidina i neke crkvice kao ostaci sv. Nikole na Prijekom, sv. Jakova na Pelinama, sv. Stjepana, Sigurate i sv. Luke. Neke od ovih građevina su u ruševinama, a sve su bile iznova preuređene i znatno izmjenjene. U to doba dubrovačke kuće za stanovanje bile su uglavnom od drveta i takve su ostale u većini sve do 14. stoleća, uporedo sa kamenim kućama. O prozorima drvenih kuća koje su bile pokrivene slamom ili dr-

² Cvito Fisković, *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*, Zagreb 1947, 38. Mnogi ugovori 14. stoleća sadrže formulu kojom se zahteva podražavanje postojećih prozora kao, na primer, »balconatas sicut sunt ille«, »ad illam formam«, »ad formam illorum« i druge. Cvito Fisković, *Prvi poznati dubrovački graditelji*, Dubrovnik 1955, 75, 104, C. Fisković, *Zadarski majstori u Dubrovniku tokom 14. stoljeća*, Anali JAZU, Dubrovnik 1953, 407.

vetom, nema nikakvih podataka. Za kamene kuće može se pretpostaviti da su im prozorski otvori bili mali, primitivne izrade, verovatno pravougaoni.³

U predromaničko i romaničko doba postojala je znatna povezanost, skoro istovetnost arhitektonskih oblika na celom Primorju koja se može objasniti zajedničkim nasleđem antičke arhitekture kao i istovremenom zavisnošću od vizantske vrhovne vlasti. Zbog toga je, bar za početni period, moguće koristiti primere iz drugih gradova u slučajevima gde oni nedostaju u Dubrovniku. Docije, kada je vizantinska uprava prestala, gradovi su potpali pod razne političke uticaje i zavisnosti tako da su se počele javljati razlike u svemu, pa i u arhitektonskoj proizvodnji.

Romanički stil crkvenih građevina, koji se počeo javljati u 11. stoleću, konačno se razvio na Primorju u 12. i trajao sve do polovine 14. stoleća. U to doba svetovna arhitektura je bila pod jakim uticajem crkvene, od koje je preuzimala ne samo način građenja nego i ukrase. Treba još napomenuti da se rana gotika počela javljati u dubrovačkoj oblasti već u drugoj polovini 13. stoleća, te se od toga vremena razvijala i primenjivala uporedo sa romanikom.

Utvrđeno je da danas u Dubrovniku nema nijedne u potpunosti sačuvane romaničke kuće za stanovanje. Zbog toga odlike romaničkog stila treba tražiti na nekim ostacima u gradu i na postojećim kućama u susednim oblastima. Kako na tim objektima nema natpisa a još manje datuma gradnje, datiranje se može vršiti samo stilskom analizom i upoređivanjem.

Kuće iz doba romanike sačuvale su se najviše u Splitu, Trogiru i Zadru, a manje u Šibeniku i Kotoru. U ostalim primorskim gradovima ih gotovo nema, bilo da su porušene ili preinačene, bilo da su ti gradovi iz arhitekture drvenih kuća prešli neposredno u arhitekturu gotičkih kamenih kuća.

Romanička kuća je okrenuta unutrašnjim prostorima i gotovo ne sudjeluje u životu ulice. Ona je skromna, bez ukrasa i često ostavlja hladan, nepristupačan i bezmalo negostoljubiv utisak. Na prvi pogled, njeno nesimetrično pročelje je načinjeno bez reda, sa otvorima postavljenim nasumce, u zavisnosti samo od potrebe i unutrašnjeg rasporeda, a ne kao rezultat svesne arhitektonске kompozicije. Upravo iz ovih razloga, neke romaničke kuće mogu imati živopisni karakter. Zidovi romaničkih kuća građeni su od slabijeg kamena, loše lomljenog i tesanog. Redovi su najčešće načinjeni od duguljastih i uzanih kvadara; na boljim i bogatijim kućama oni su širi, a spojnice među njima uže i pravilnije raspoređene. Otvori prozora su malobrojni, mali i uski, završeni polukružnim, srpastim lukom sastavljenim od komada nejednake dužine, postavljeni dosta nemarno i ne vodeći računa o simetriji. Luneta polukružnog prozora je često slepa, zazidana a slobodni, vidni otvor je pravougaonog oblika. Doprozornici i pragovi su načinjeni od ravnog, plošnog komada, bez ukrasa i profila.⁴

Najpoznatiji dubrovački prozor iz romaničkog perioda je onaj, visoko postavljen na zgradi pored katedrale (sl. I, 1). Srpasti luk prozora je sastavljen iz više komada nejednake dužine i ne poštuje osovину simetrije, što potpuno odgovara prednjoj definiciji romaničkog otvora. Doprozornici i donji prag na-

³ N. Gjivanović, *Tri veoma stare sačuvane dubrovačke crkvice*, Glasnik dubrovačkog učenog društva sv. Vlaha, Dubrovnik. Cvito Fisković, *Romaničke kuće u Splitu i u Trogiru*, Starohrvatska prosvjeta, III, 1952, 141.

⁴ Fisković, *Romaničke kuće*, op. cit. 130, 131, (autor spominje vrata u ulici Lučarici), 156, Fisković, *Naši graditelji*, op. cit. 15.

činjeni su od po dva komada duguljastog i uskog kamena. Sa svake strane, između luka i doprozornika, uzidan je po jedan vodoravno postavljen kamen koji prodire u zidno platno i pojačava konstrukciju prozora.

Skoro je istovetan prethodnom danas zazidani prozor na ruševini kuće u ulici Kneza Krvaša, neposredno pored zasvedenog uličnog prolaza (sl. I, 6). Na njemu su komadi kamena, postavljeni na mestu kapitela, nejednake visine što naglašava utisak nepravilnosti u izvođenju i nehata u pogledu simetrije. Ova dva prozora odgovaraju skoro u potpunosti romaničkim vratima na istoj kući, u ulici Kneza Krvaša, kao i nekim otvorima sličnog oblika na gradskim vratima u Stonu, na crkvi u Pakljenom ili na kućama u Splitu i Trogiru (v. Vrata i monumentalni portali, list I, 8—13). Razlike među njima sastoje se uglavnom u veličini otvora i položaju koji zauzimaju na pročelju.

Brojniji primeri ovog tipa romaničkog prozora nalaze se u Trogiru (sl. I, 3, 4, 5); oni se od dubrovačkih razlikuju po širim okvirima, te otuda trogirski primeri deluju teško. Nasuprot ovima, splitski romanički prozori približuju se, po širini okvira, dubrovačkim primerima, ali sa nekim posebnim odlikama. Jedna od takvih odlika je način međusobnog spajanja i učvršćivanja pojedinih delova doprozornika koji su na krajevima naročito zasečeni, »otkinuti« radi boljeg povezivanja (sl. I, 2, 9). Kod nekih drugih primera u Splitu pojavljuje se veoma uprošćen romanički polukružni otvor, završen okvirom srpasta luka koji se produžuje preko doprozornika do donjeg praga (sl. I, 16).

U doba romanike u upotrebi je takođe, prozor sa punom tj. zazidanom ili slepom lunetom (sl. I, 8, 9, 10, 12), koji je ustvari pravougaoni, četvorni prozor sa lučnim olakšanjem. Uloga rasterećenja potvrđena je načinom zidanja luka, sastavljenim od većeg broja sitnih komada ponekad dosta nemarno složenih. Ovako načinjen prozor ima više funkcionalni nego dekorativni karakter (sl. I, 10, 11).

Okviri svih ovih prozora su ravni, plošni, bez profilacija i bez ikakva ukrasa ili ispada u odnosu na površinsku ravan okolnog zida. Ipak, kod nekih boljih kuća, način zidanja lučnog otvora i slog manjih i većih kamenih delova raznog oblika, veličine i boje kao i upotreba opeke pokazuje da ukrašavanje prozora nije potpuno nepoznata pojava u romanici (sl. I, 7, 13).

Neke odlike, utvrđene kod polukružnih otvora sa srpastim lukom, nalaze se i na običnim četvornim prozorima koji imaju oblik uspravnog ili položenog pravougaonika i kvadrata. To su naročiti način zidanja, upotreba kamena različitog izgleda i mera, nehatnost u sastavljanju doprozornika i natprozornika, nedovoljna dužina natprozornika i pragova koji ne pokrivaju ukupnu širinu prozora, izrada zaseka radi bolje međusobne veze i, naročito, potcrtana jednostavnost arhitektonskog izraza (sl. IV, 90, 91, 93, 94, 97). Godine 1297. neki klesar Ciprijan kleše možda takve četvorne prozore i vrata za Matiju Menčetića. Treba ipak naglasiti da su ovo mali i najčešće sporedni prozori; neki od njih potiču iz romaničkog doba, približno 13. i 14. veka, dok se kod drugih to ne može sigurno utvrditi (sl. IV, 93, 101). Ovi veoma jednostavni otvori, bez ikakva ukrasa ili profolacije, mogu biti zaostaci romaničkog stila na građevinama koje su docnije obnovljene i prepravljene ili su proizvod kasnijih epoha, naročito na skromnijim kućama za stanovanje u sekstercijama Kaštel i Prijeki.

Ukoliko su ostaci romaničkih prozora u građanskoj arhitekturi Dubrovnika retki, oni su brojniji u crkvenom graditeljstvu. Fisković je već obratio pažnju na takve prozore na apsidi crkve sv. Stjepana u Stulinoj ulici, a naročito na one zazidane ili još slobodne koji se nalaze na zapadnom i istočnom

zidu samostana Male braće. Neki od ovih prozora imaju naročite rupe za uvlačenje drvenih kapaka sa spoljne strane, za razliku od drugih kod kojih su drvena krila postavljena iznutra. Njihovi doprozornici su sastavljeni od komada koji se produžavaju u redove okolnog zida, a natprozornik im je dug, neprofilisan i »obrubljen uglačanom vrpcom«. ⁵

Jedan od prvih sačuvanih pomena dubrovačkih prozora odnosi se na *romaničke bifore* ili dvodelne prozore. Tako se 1296. godine pominje u arhivskim spisima neki klesar Benvenut koji je tada radio osam bifora. Broj naručenih dvodelnih prozora pokazuje da je rad klesara u to doba bio znatan i da je postojala jaka građevinska delatnost na privatnim zgradama. Bifora je bila u tolikoj meri rasprostranjena da je postala pravi romanički motiv u 13. stoleću. U notarskim knjigama nije postojao pojam ili naziv bifora, već se ona posredno označavala kao prozor sa stubom u sredini i sa dva luka u gornjem delu. Kasnije, kada se radilo o većim prozorima bolje izrade, bifore su pominjane kao »balkonate« ili »balkonceli«. Kako je balkonata zajedničko ime koje označava višedelne prozore ili polifore, uvek je u ugovoru naglašavan broj stubova i lukova da bi se načinila razlika između bifora, trifora i kvadrifora. Naziv »balkon« mogao je takođe da označi u 14. i 15. stoleću dvodelni ili trodelni prozor. O ovoj vrsti prozora, čiji se prvi pomen nalazi u knjigama od samog početka 14. stoleća, biće više reči kasnije.

Od brojnih dubrovačkih bifora čistog romaničkog stila, koje se pominju u spisima, nije se u gradu održala nijedna a sve one, koje još danas postoje, potiču iz nešto kasnijeg perioda. Potrebno je osvrnuti se na neke sačuvane splitske i trogirске primere da bi se na taj način ipak dobila neka slika i predstava o romaničkim biforama u Dubrovniku. ⁶ Glavna odlika splitskih i trogirskih primera je upotreba srpasta luka koji, umesto polukapitala, ima vodoravno postavljen komad kamena. Luk se ponekad produžuje bez prelaza u doprozornike, slično kao kod običnih romaničkih prozora (sl. III, 70). Na nekim kućama je luk složen na taj način da sa unutrašnje strane, prema otvoru, ima polukružni a sa spoljne strane poligonalni oblik. Ovakvo presvođivanje vidi se i na običnim prozorima (sl. I, 13; III, 72). Prozorski otvori su često naglašavani dvostrukim lukom srpasta oblika, bez kapitela, koji se okomito spuštaju do donjeg praga. Oba otvora su povezana u jednu celinu većim srpastim lukom, zidanim od nekoliko komada nejednake dužine (sl. III, 70—73). Između otvora i velikog luka je slepa luneta, pokatkad ukrašena samo nekim motivom. Slepe arkadice nalaze se i na unutrašnjoj strani zida, okrenutoj prostoriji, a one se vide još danas na nišama i dvojnim nišama nekih romaničkih kuća u Splitu (sl. I, 15, 29). Slepe arkadice u nizu su omiljeni ukras romaničkih crkava a vode poreklo iz Lombardije. Stubić, koji po sredini deli dva otvora, ima okrugli ili osmostrani presek. On podržava mali kapitel, sastavljen od volutica i povijenih listova (sl. III, 70), a u svom donjem delu oslanja se na stopu, ukrašenu sa po jednim listom na svakom od četiri ugla. Ovaj ukras će se veoma dugo zadržati u upotrebi jer se vidi i na nekim stopama prelaznog gotičko-renesansnog stila na palati Divona iz početka 16. veka. Romanički ukra-

⁵ Marija Nakić, *Izgradnja Dubrovnika u drugoj polovini XIII veka*, Istoriski glasnik 3, Beograd 1954, 29. Cvito Fisković, *Dubrovački gotičko-renesansni stil*, Republika VII, Zagreb 1951, 54. Fisković, *Prvi poznati graditelji*, op. cit. 83.

⁶ *Ibid.* 18, *Naši graditelji*, o. c. 64. U splitskom muzeju izložen je jedan dvodelni prozor 11. stoleća. Ovaj primer, ukrašen biljnim i pleternim ukrasima, je verovatno najstarija očuvana bifora na Primorju, Fisković, *Romaničke kuće*, 138.

sni motivi mogu biti još u obliku vrpce koja uokviruje srpasti luk, zatim zubaca ili tzv. »vučjih zuba«. Splitske i trogirске bifore nalaze se najčešće na prvom podu kuće; one su postavljene u ravni zida, bez ispada, kao uostalom i ostali tipovi romaničkih prozora.⁷

Poreklo i početak upotrebe naročitih kamenih konzola koje se uziduju, po dve, u gornjem i donjem delu prozora ne mogu se još utvrditi sa sigurnošću u Dubrovniku. Gornje konzole, koje se stavljaju obično u visini prozorskih kapitela, redovno su prošupljene u sredini i nazivaju se u dubrovačkim dokumentima »auriculi«, uši. Ove konzole su služile za umetanje drvene motke preko koje se prebacivalo platno ili nizalo voće predviđeno za sušenje. Donji par konzola, nazivan »dentes«, zubi, postavlja se u visini prozorskog praga i služio je za nošenje drvene ili kamene ploče preko koje su se stavljale posude sa cvećem, kako se to još danas radi.

U romaničko doba ove konzole su retke, izrađene su dosta grubo, najčešće bez ukrasa i nekih posebnih stilskih odlika. Otuda njihovo datiranje nije uvek sigurno. U Splitu još postoje neki primeri gornjih konzola u vidu glomaznih prstenova sa ukošenim, zasečenim ivicama ili, ponekad, ukrašenih volutom. Na romaničkim kućama prstenovi su postavljeni malo udaljeno od prozorskih okvira, a to može biti znak da su naknadno uzidani i da ne potiču iz romaničke epohe. U Dubrovniku, gde nema u potpunosti sačuvanih romaničkih kuća, tip zaobljene i prošupljene konzole sačuvao se na nekim romaničko-gotičkim ili ranogotičkim ostacima kao, na primer, na kući u ulici Kneza Krvaša br. 5 i u ulici Petilovrijenci (sl. III, 75; II, 53). U doba gotike, ove konzole stoje neposredno uz doprozornike.

Donji par konzola, zubi, drugačijeg su oblika. Gornja strana im je ravna jer služi za postavljanje ploče ili, ponekad kao u Splitu, za postavljanje greda drvenih balkona i sađuka sa cvećem. U Splitu i Trogiru se ovaj oblik pojavljuje u 13. stoleću, ali ga u Dubrovniku toga doba nema, a neki sačuvani primerci potiču iz kasnijeg perioda. Prednja strana konzole je profilisana ili obrađena u vidu povijena lista, motiv koji je verovatno došao iz romaničkog crkvenog graditeljstva ili možda još ranije. Bočne strane običnih profilisanih konzola mogu biti takođe ukrašene ornamentima biljnog porekla.

Spratni venci, na kojima leže prozori i koji odeljuju pojedine podove, veoma su retki na romaničkim kućama i vide se u većem broju tek u gotici.⁸

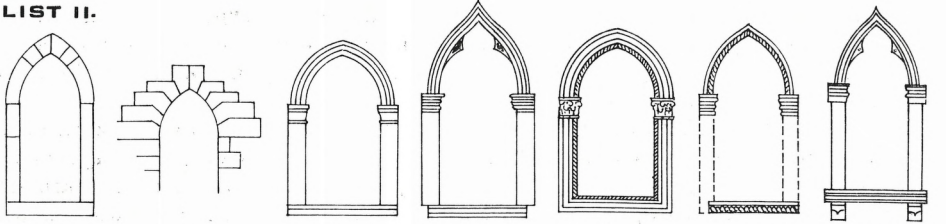
Prelazni romaničko-gotički stil pojavljuje se u Dubrovniku u prvoj polovini 14. veka, kada se na pojedinim objektima a naročito na prozorima i na vratima zapaža uporedna upotreba i preplitanje različitih oblika. Iz tog vremena potiče klaustar samostana Male braće, jedan od najznačajnijih spomenika prelaznog stila na čitavom Primorju. Šesterodelni otvori, takozvane *heksafore*, daju glavno obeležje ovoj monumentalnoj srednjevekovnoj konstrukciji (sl. I, 26). Na njima se uprošćeni, ritmično ponavljani arhitektonski elementi skladno povezuju u jedinstvenu celinu sa živopisnim, ljudskim i životinjskim likovima i drugim ukrasima kapitela.

Broj sačuvanih prozora privatnih kuća ovog prelaznog perioda u Dubrovniku kao i u Kotoru je ograničen zbog docnijih rušenja. Znatno brojniji su primeri u Splitu i Trogiru gde se takođe vidi anahronična upotreba romani-

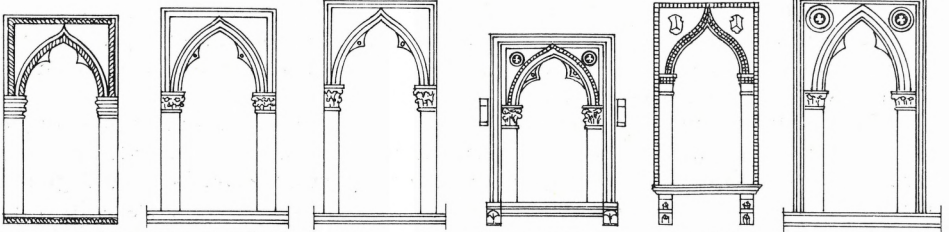
⁷ *Ibid.* v. slike br. 16, 17, str. 130. Miloje Vasić, *Arhitektura i skulptura u Dalmaciji*, Beograd 1922, 29.

⁸ *Romaničke kuće*, o. c. 145, *Prvi graditelji*, o. c. 83.

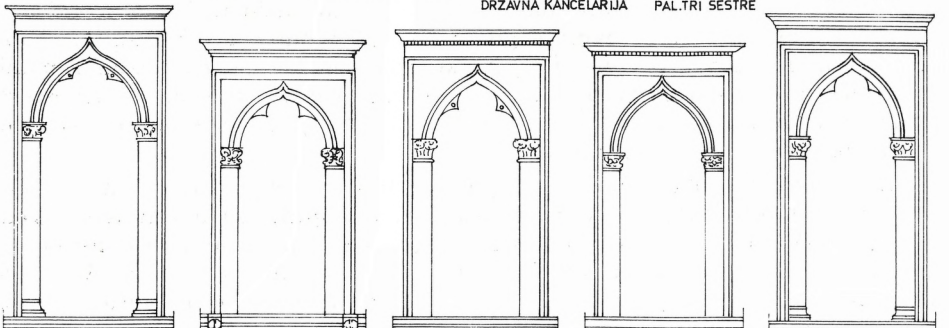
LIST II.

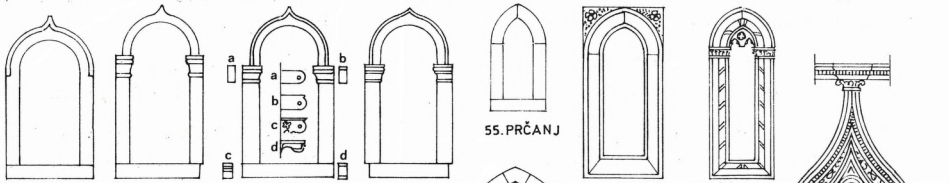
33. KN. KRVAŠA 34. SPLIT 35. CAVTAT 36. UL. KOVAČKA 37. KNEŽEV DVOR 38. UL. GRADIĆEVA 39. UL. PRIJEKI

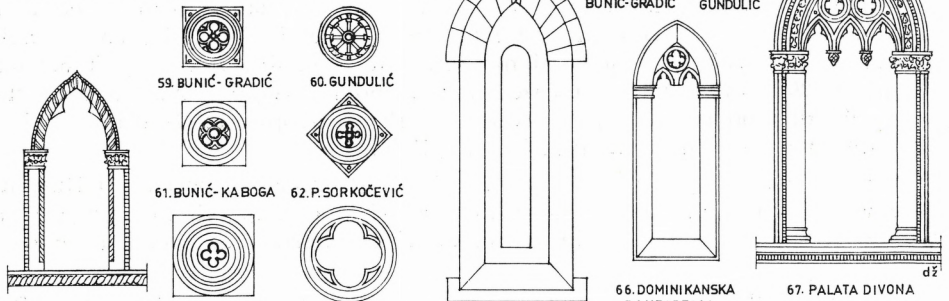
40. UL. KOVAČKA 41. PALATA GUČETIĆ 42. PALATA RANJINA 43. STON DRŽAVNA KANCELARIJA 44. PRČANJ PAL. TRI SESTRE 45. HVAR

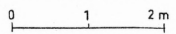
46. LETNJ. GUČETIĆ-ZBUTEGA 47. LETNJ. MAJSTOROVIĆ 48. LETNJ. P. SORKOČEVIĆ 49. LETNJ. BUNIĆ-KABOGA 50. LETNJ. BUNIĆ-GRADIĆ

51. ŽUDI OSKA 52. ZLATARSKA 53. PETILOVRJENCI 54. MENČETINA 55. PRČANJ

56. KAPELA BUNIĆ-GRADIĆ 57. KAPELA GUNDULIĆ 58. KNEŽEV DVOR 59. BUNIĆ-GRADIĆ 60. GUNDULIĆ 61. BUNIĆ-KABOGA 62. P. SORKOČEVIĆ 63. DIVONA 64. FRANJ. KLAUSTAR 65. FRANJEVAČKI ZVONIK 66. DOMINIKANSKA SAKRISTIJA 67. PALATA DIVONA

čkih i gotičkih elemenata, koja ne dozvoljava da se lako povuku jasne granice i odredi datiranje građevina.⁹

Rana gotika, koja se pojavila oko sredine trinaestog, razvija se uglavnom u četrnaestom stoljeću. Na otvorima vrata pojavljuje se srpasti gotički luk sa ravnim, neprofilisanim dovratnicima sastavljenim od više komada, prava ili slepa luneta i jedna vrsta polukapitela u vidu profilisane konzole okrenute unutrašnjem otvoru. Prozorskih otvora sa istim odlikama, naprotiv, ima veoma malo i ostao je sačuvan u gradu, koliko je poznato, jedan jedini prozor sa srpastim gotičkim lukom na ruševini kuće u ulici *Kneza Krvaša br. 7* (sl. II, 33). Ovaj se prozor po svom izgledu i načinu građenja najviše približava ranogotičkim vratima na samostanu u Pakljenom, na ostrvu Šipanu (sl. Vrata I, 20). Oba primera pripadaju istom stilskom periodu a po samostanskim vratima mogu se datirati oko 1330. godine tj. u prvu polovinu 14. stoljeća.

Četrnaesto stoljeće, bogato događajima i promenama u istoriji Dubrovnika, naročito je značajno za arhitekturu. U ovom vremenskom odseku pojavljuju se mnogi novi oblici koji će potpuno promeniti izgled jednostavnih romaničkih kuća, uneti živopisnost i ostaviti dubok trag u razvoju grada. Ovi oblici biće u upotrebi tokom dužeg perioda i biće konačno potisnuti tek u doba kada renesansa bude konačno nadvladala gotičku umetnost.

Pored bifora koje se izrađuju u velikom broju pred kraj 13. stoljeća, na samom početku 14. stoljeća pojavljuju se trifore i kvadrifore. Iz toga doba valja pomenuti oblik luka u vidu »magarećih leđa«, zatim prozore zvane »grbavica«, »saracenski«, »francuski« i druge. Novi oblici pojavljuju se i u arhitektonskom ukrasu prozora i vrata kao što su profili okvira, motiv užeta ili spirale, poluoblica, motiv naizmenično zakošenih zubaca, koje je Vasić nazvao »žioka na raboš« ili ukrasi gornjih i donjih prozorskih konzola.

Izduženi gotički oblik prozora primenjuje se isprva na crkvenim građevinama i, među prvima poznatim i datiranim primerima, navode se prozori na stonskoj crkvi sv. Nikole, zidane između 1347. i 1372, kao i na zvoniku franjevačke crkve u Dubrovniku koji je približno iz istog perioda (sl. II, 65). Međutim, izduženih gotičkih prozora mora da je bilo i ranije. Prve pojave gotičkog prelomljenog luka zabeležene su u Dubrovniku na gradskim vratima južnih i zapadnih zidina, čija se izgradnja stavlja približno oko sredine ili u drugoj polovini 13. veka i koja se pominju u Statutu. Upotreba prelomljenog luka nastavlja se tokom čitavog 14. i zalazi podjednako u 15. i u početak 16. stoljeća.¹⁰ Uski i izduženi gotički prozori, jednostavni ili ukrašeni, vide se naročito na manjim crkvama i kapelama. Oni imaju ponekad višeće gotičke lukove koji krase gornji deo otvora, a takvi su prozori na kapitulu dominikanske crkve iz 1424. godine i na sakristiji iste crkve koju je gradio verovatno Paskoje Miličević 1485. godine (sl. II, 66). Zadržavanje gotičkih oblika u doba renesanse naročito se zapaža na kapelama letnjikovaca kao na onoj Gundulićevoj u Gružu ili na Bunić-Kaboginoj u Batanovini. Prozor na kapeli letnjikovca Bunić-Gradić u Gružu je jednostavan ali je ukrašen na osobiti način cvetovima u gornjim, spoljnim uglovima (sl. II, 57, 56).¹¹

⁹ *Ibid.* 55, 65, Fisković, *Zadarski majstori*, o. c. 395.

¹⁰ Živanović, *Vrata i monumentalni portali*, op. cit. *Prvi graditelji*, o. c. 46, 54, 83. Godine 1330 naručuju se za crkvu benediktinskog samostana u Pakljenom dva prozora široka jednu nogu i visoka 10 pedalja (oko 34 sa 256 cm).

¹¹ *Prvi graditelji*, o. c. 59, Cvito Fisković, *O vremenu i jedinstvenosti gradnje dubrovačke Divone*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 7, Split 1953, 43.

Tokom 14. i 15. stolecia brojni ugovori za građenje kuća donose podatke o izradi otvora *gotičkog stila*. Njihov izgled nam je u najvećem broju slučajeva nepoznat jer su kuće 14. stolecia većim delom uništene, a one iz kasnijih perioda je teško prepoznati i izdvojiti u nizu ugovora koji su zabeleženi u arhivskim knjigama. Potrebno je ipak navesti nekoliko primera da se vidi koliko je živa graditeljska delatnost vladala u gradu toga doba.

Danas još uvek nije moguće tačno odrediti gde su u 14. stoleću bile palate Djiva Sorento, Nikole Lukarevića ili Šimuna Benešića. Svi prozori ovih palata, kao i mnogih drugih istoga doba, imali su izgleda dva osnovna oblika — prozor s prelomljenim, šiljatim lukom i četvorni, pravougaoni prozor. U pojedinim ugovorima iz prve polovine veka, luk se izričito naznačuje a beleže se, isto tako, narudžbine četvornih prozora kao, na primer, 1340. godine ili mnogo kasnije, 1412. godine. Tokom 15. stolecia rađeni su neki prozori četvornog oblika, sastavljeni od monolitnih pragova sa ravnim polukapitelima čije su unutrašnje strane, okrenute otvoru, bile ukrašene rezanim profilom. Takvi prozori postoje još u okolini Dubrovnika (sl. IV, 122, 123; IX, 198, 199), a po svom izgledu odgovaraju potpuno kasnogotičkim vratima u ulicama Od Domina, Ilije Sarake i Žudioske (sl. Vrata I, 4—7). Sve ove prozore privatnih kuća radili su podjednako obični klesari i istaknuti majstori zaposleni na velikim gradilištima.¹²

Ponekad se u zapisima pojavljuje naziv »*francuski prozor*«, kao 1367. godine kada neki klesar obećava Dobri Menčetiću da će mu izraditi »*fenestras tres franciscas*« čija je širina unutrašnjeg otvora imala da iznosi jedan sežanj (passus, oko 205 cm). Sudeći po ovoj meri, to je svakako bio veliki i važni otvor na kući, ali se danas o njegovom izgledu još uvek ništa ne zna.

Tokom 14. stolecia postoji u Dubrovniku vrsta prozora kojoj za razliku od prethodne poznajemo oblik ali ne znamo suvremeno ime. Prozor je po unutrašnjoj strani luka (intrados) zasveden polukružno, a po spoljnoj (extrados) ima oblik *magarećih leđa* (franc. dos d'âne, nem. esel-rücken). Spoljna ivica prozora je ukrašena malom poluoblicom, nalik na jedan ornament na unutrašnjem delu dovratnika, poznat pod imenom »*baston*«. On je upotrebljavan u doba gotike i docnije, od 14. do 16. stolecia. Danas ima nekoliko ovakvih prozora u ulicama Menčetinoj, Petilovrijenci, Zlatarskoj, Žudioskoj, Kovačkoj i u dvorištu crkve Sigurata (sl. II, 51—54). Njihova upotreba produžava se dalje do polovine 15. stoljeća kao na dvoru španskog kneza, koji potiče iz 1450. godine.

Pored jednostavnih, malih gotičkih prozora, počeli su se s vremenom klesati veći i složeniji prozorski otvori, zadržavajući osnovni oblik prelomljenog luka. Ove *gotičke monofore* svojom veličinom a naročito nekim novim ukrasima, imaju izuzetni značaj u tipologiji dubrovačkih prozora. One sa ostalim

¹² *Prvi graditelji*, o. c. 77, 103, . *Naši graditelji*, o. c. 58. *Zadarski majstori*, o. c. 348. Za Djiva Sorento klesana su 1334, g. šest prozora po ugledu na opštinske kuće na Placi, za Lukarevića te iste i sledeće godine pet prozora, za Benešića 1343. g. deset prozora. Protomagistar Korvo iz Venecije, zajedno sa Petrom iz Zadra, klesao je već 1324 g. pet prozora s lukom. Prozori s lukom pominju se u ugovorima i kasnije kao 1330 ili 1340 g. kada su klesani po narudžbini za Knežev dvor, *Zadarski majstori*, o. c. 398, *Prvi graditelji*, o. c. 75, 103. Klesar Bokša Radomislić ili Radomilović radio je 1347 g. prozore za vlastelina Lukarevića, a Johannes de Vienna klesao je dva gotička prozora četrdeset godina kasnije, 1388. godine, za Djoru Bokšića, sina istog Bokše, Vinko Foretić, *Jean de Vienne*, *Annales de l'Institut français de Zagreb*, 1946, 89.

poliforama obrazuju karakteristična kasnogotička i gotičko-renesansna pročelja palata i letnjikovaca.

Najstarije gotičke monofore, čiji luci još slobodno prodiru u zidno platno, potiču iz 14. i početka 15. stolecā. One su sastavljene od dva polustupca koji počivaju na profilisanim pragovima i imaju profilisane polukapitele. Nad kapitelima se izdiže prelomljeni luk, najčešće ukrašen profilima. Jedna od takvih monofora je ona u *Gradićevoj ulici br. 4* (sl. II, 38), u oštećenom stanju, čije su unutrašnje strane luka i prag naglašeni ukrasom u vidu uvijenog užeta. Ostaci sličnog ukrasa, koji je u ugovorima 14. i 15. veka nazivan »lista retorta«, sačuvali su se i na drugim mestima kao na vratima kuće u *Dropčevoj 9*, na uglu ulica *Petilovrijenci* i *Prijeki* ili na srušenoj trifori jedne kuće u vrhu *Zlatarske ulice* (sl. V, 136). Monofore u *Kovačkoj 13* i *Prijeko 17* (sl. II, 36, 39) slične su monofori iz Gradićeve ulice, ali su veće i imaju više ukrasa; njihovi luci su profilisani i u otvoru imaju ukrasne trouglaste zupce. Luci monofora počivaju na gotički profilisanim kapitelima a ovi ponekad prelaze ivice polustubaca. Naprotiv, donji, takođe profilisani pragovi prozora često se povlače i kraći su od širine prozora, što se bolje vidi na crtežima pomenutih monofora. To su odlike ranogotičkog stila koje su ranije zapažene na vratima i portalima istog doba.

Sve tri pomenute monofore, u Gradićevoj, Kovačkoj i u ulici *Prijeki*, imaju još jednu važnu zajedničku crtu koja će se videti i na drugim mestima docnije. Krivine njihovih lukova menjaju pri vrhu otvora naglo svoj pravac i iz konkavnog prelaze u konveksno pružanje. Moguće je da je upravo ova varijanta prelomljenog luka, koja se javila u doba romaničko-gotičkog stila, dala naziv »saracenski« ovom tipu prozora (sl. II, 36, 38, 39, 42, 44). »Fenestre saracinesche« pojavljuju se u ugovorima iz prve polovine 14. stolecā. Njihov izgled, kako je ranije istakao Tadić, nije u vezi sa nekim saracenskim stilom koji nije bio poznat u Dubrovniku. Po Tadiću, naziv dolazi od rešetke na gradskim vratima, koja se nazivala »saracenescha« i koja potseća na neku pregradu ili drvenu rešetku na kućnim prozorima. Međutim, ovo objašnjenje nije dovoljno ubedljivo jer se drvena rešetka može staviti ispred svakog prozora. Naprotiv, opisani oblik vrha luka daje prozoru neku vrstu orijentalne note. Zbog toga se verovatno u narodu pojavio izraz »saracenski« koji se vremenom počeo upotrebljavati i u notarskim knjigama. Postoje dva načina zasvođavanja lukova ovih prozora. Po prvom se levi i desni deo luka sastavljaju u osovini prozora; drugi način je pomoću kamena završca u sredini. Saracenski prozori se veoma često naručuju i oni se u ugovorima beleže bez bližeg opisa, kao da se radi o običnoj i opšte poznatoj vrsti prozora.

Saracenske prozore tokom 14. i 15. stolecā radili su u Dubrovniku istaknuti majstori kao, na primer, Bokša i Miho iz Bara (Bocssa et Micoe) koji se 1343. g. obavezuju da načine više takvih prozora (»quatuor fenestras saracineschas . . . et fenestras tres saracineschas«), širine u otvoru četiri i visine deset pedalja (oko 102 sa 256 cm). Docnije, neki saracenski prozori koje je ugovorom 1388. g. naručio vlastelin i brodovlasnik Crijević, mora da su bili naročito uspeli i dopadljivi jer dve godine kasnije vlastelin Luka Bunić daje svom majstoru Johannesu de Vienna kao ugled »ille fenestre saracineshe ser Lampre de Zrieva«. Ovaj tip prozora imao je veliki broj varijanata; jednak oblik sa znatno izvijenim vrhom predstavljen je na *monoforama Divone* iz početka 16. veka (sl. II, 67). Inače su prozori mogli imati i neke kamene naslone (cum apogiis) jer se 1421. g. za kuću Sandalja Hranića izričito traže dva saracenska pro-

zora bez naslona (senza appozi), a 1495. g. govori se o više naslona za jedan saracenski prozor i napominje da prednji naslon treba da bude iz jednog komada.¹³

Petnaesto stoleće je doba kada odjednom počinje gradnja velikog broja vlastelinskih palata u gradu i kada se naglo povećava broj naručenih prozora i drugih arhitektonskih delova u ugovorima kao, na primer, osam gotičkih prozora za kuću Orsata Crijevića 1452. godine. U prvoj polovini stoleća često se pominju palate koje je vlada poklonila vojvodi Sandalju Hraniću i čiji su prozori klesani 1421. godine. Nekoliko godina kasnije (1424) ovi isti prozori služili su drugim klesarima za ugled. Tako isto, prozori palate, koju je sebi podigao trgovac Zore ili Đore Bokšić krajem prethodnog stoleća (1392—1393), služili su kao uzor za izradu sedam na gotički način iskićenih prozora jedne kuće 1418. godine. Neki prozori Divone bili su takođe 1444. g. uzor za izradu onih na palati Sorkočevića.¹⁴

Pored palata i bogatije ukrašenih zgrada dubrovačke vlastele, postojao je u 15. stoleću dobar broj boljih kuća dubrovačkih građana. Za ove kuće su se, pored ostalih delova, takođe naručivali gotički prozori po uzoru na druge, postojeće primere.¹⁵

Gotičke prozore klesali su tokom 15. stoleća i na palati Dvora. Istaknuti majstor Petar iz Milana (Pietro da Martino da Milano), koji je radio mnoge ukrasne i arhitektonske delove za dubrovačke palate, klesao je 1440. godine gotičke prozore za Knežev Dvor, a godine 1450. radio je ponovo prozore za palatu Junija Gradića. Zanimljivo je da se za ove prozore morao po ugovoru ugledati na prozore Dvora, možda one iste koje je sam izradio deset godina ranije. Petar Martinov je prema Fiskovićevu pisanju, unio renesansno-gotički stil u Dubrovnik.^{15a}

Drugi poznati dubrovački klesari Đuka Utišenović i Radonja Grubačević klesali su, takođe 1441. godine. gotičke prozore za palatu Dvora. Poznati su

¹³ *Prvi graditelji*, o. c. 77, 83, 118, R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, I, II, III, Beograd 1938—1940, I, 9, 18, 25. Saracenski prozori se pominju i docnije kao 1348. i 1365. g. gde dva takva prozora treba da budu iste visine kao naručene balkonate. Ovaj isti zahtev ponavlja se mnogo kasnije, pred kraj 15. veka, 1499. godine. Po tome izgleda da su saracenski prozori, visoki i ponekad 10 do 12 pedalja (oko 250 do 300 cm) bili omiljeni i upotrebljavani u saloči do kraja 15. veka. *Prvi graditelji*, o. c. 36, *Naši graditelji*, o. c. 65, 69, Irmgard Mahnken. *Dubrovački patricijat u XIV veku*, SANU, Beograd 1960, 464.

¹⁴ *Naši graditelji*, o. c. 37, 58, 114, 122, 147, *Prvi graditelji*, o. c. 82, *Gotičkorenesansni stil*, o. c. 58. Zabeleženi su ugovori za građenje prozora drugih palata kao oni Antona Gučetića 1432 g. po ugledu na one s nadbiskupske palate, prozori palata Gučetića i Sorkočevića 1448, Marina Bunića i Junija Gradića 1450 g. naslednika Gučetića 1451 i naslednika Sorkočevića 1455, zatim za palate Gradića 1471, Gundulića 1473, Junija Sorkočevića 1477, Frana Benešića 1492. po ugledu na prozore palate hercegova Stjepana Vukčića Kosače, zvane Hercegovina, iz prve polovine 15. stoleća, *Naši graditelji*, o. c. 127, 150.

¹⁵ *Ibid.* 59, 113, 124, 130. Godine 1405. klešu se prozori za neku Paskvešu, ćerku Domanje Aklina, 1431 za Ratka Pribilovića zajedno s balkonom, 1449. za Lovru Martinovića u Brgatu, 1456. za zlatara Nikolu Pribisalića u Rožatu, 1462. za Paskoja Čeljubinovića u Prijekom. Poznati Leonard Petrović radio je 1495. g. gotičke prozore nekom vunararu Lovri Pribisaliću, a iste godine rađeni su prozori s naslonima, verovatno kamena sedala, za kancelara Sfondrati na čijoj su kući, kako navodi Fisković, uporedo postojali gotički i renesansni prozori sa ušima i zupcima.

^{15a} C. Fisković, *Pojava renesanse u Dubrovniku*, Prilozi za povijest umjetnosti, Split 1988, 27.

arhivski dokumenti o klesanju četiri prozora prvog sprata ili polusprata Dvora iz godine 1464. koje su radili domaći majstori Jakov Radmanović ili Radovanović, Vlada Bogojević i Simko Radosalić. Neki od tih ukrašenih prozora imali su kao uzor postojeće prozore na kancelariji koja se nalazila ispred Dvora. Istog dana, pored prethodne narudžbine, nastojnici gradnje poveravaju izradu još četiri istovetna prozora drugim klesarima Radivoju Bogosaliću i Radonji Grubačeviću. Za ove se prozore zna da su imali lisnate kapitule i da su u otvoru bili široki četiri i visoki sedam pedalja (oko 102 sa 180 cm). To su verovatno oni prozori koji i danas postoje na poluspratu Dvora, a sada ih je trinaest na broju.

Iz približno istog vremena sačuvali su se do danas, u luci, neki gotički prozori koji su klesani 1460. godine na staroj, danas porušenoj žitnici koja je postojala pored ribarnice. Sačuvalo se u gradu i devet malih četvornih prozora prelaznog stila (sl. IV, 112) pod krovom u dvorištu Divone, za koje su se poznati klesari Josip i Petar Andrijić obavezali 1520. godine Ivanu Gunduliću i drugim nastojnicima gradnje.¹⁶ Svrha ovih opširnijih podataka je da se pokaže i naglasi uloga najboljih domaćih i stranih majstora u izradi prozora na javnim i privatnim zgradama.

U 15. stoleću pojavljuju se na gotičkim monoforama *profilisani veneci* koji zatvaraju gornji deo prozora u pravougaoni okvir, kao na *Gučetićevoj i Ranjininoj palati u Pustijerni* (sl. II, 41, 42). Tada se uporedo rade i lisnati kapituli, slično kako je to bilo na gotičkim vratima odgovarajuće epohe. Prelazni gotičko-renesansni stil najzad donosi profilisan venac koji uokviruje celu monoforu, zajedno sa polustupcima. Iznad ovog novog tipa monofore vide se ravni friz i klasična nastrešnica (sl. II, 46, 47), koji put sa umetnutim zupčastim nizom (sl. II, 48, 49). Monofora se redovno oslanja na profilisani spratni venac, a ponekad njeni polustupci imaju profilisane stope kao one na letnjikovcima *Bunić-Gradić u Gružu* i *Gučetić-Zbutega u Obuljenu* (sl. II, 46 i 50). Dubrovačke monofore uglavnom nemaju drugih ukrasa, osim onih koji su već napred opisani. U gornjem delu prozora površine između venca i luka ostaju ravne, neukrašene, što daje izvesnu ravnotežu i smireni karakter celom otvoru. Naprotiv, na nekim drugim monoforama, strah od praznog prostora (*horror vacui*) potiče klesara da i ove površine ispuni ukrasima kao što su kružišta na zgradi državne kancelarije u Stonu ili na jednoj srušenoj gotičkoj palati na Hvaru. U Prčanju, monofora na palati *Tri sestre* ima po jedan grb sa svake strane, a luk i ceo prozorski otvor oivičeni su profilom naizmeničnih zubaca ili žioke na raboš (sl. II, 43—45).

Na svim gotičkim monoforama zapaža se još jedna pojedinost, nastala usled razlike između ukupne širine polukapitela i širine luka, koja je redovno znatno uža. Ova nejednakost ne dolazi do izražaja na monoforama koje su uokvirene samo u svom gornjem delu i kod kojih ovaj okvir ispunjava preostali prostor (sl. II, 41, 42.). Ona ne smeta ni na drugim monoforama gde venac obuhvata ceo prozor (sl. II, 46—50). Kod bifora, trifora i drugih polifora, naprotiv, ova razlika postaje jako uočljiva i ublažuje se na razne načine, sa više ili manje uspeha, kao što će se utvrditi malo niže u analizi trifora.

Velika *monofora palate Divone* (sl. II, 67), iz početka 16. veka tj. doba prelaznog gotičko-renesansnog stila, ima sve odlike dosada opisanih gotičkih monofora, ali se od ovih odlikuje veoma bogatim ukrasnim elementima u svom

¹⁶ *Ib.* 27, 31, 124, 137, Cvito Fisković, *Naši primorski umjetnici od IX. do XIX. stoljeća*, časopis *Arhitektura* 13—17, Zagreb 1948, 20.

gornjem delu. Na njoj su vešto sastavljena tri kružišta četverolisnih otvora, ispod kojih su tri viseća prelomljena luka završena stilizovanim šišarkama ili češaricama. Cela ova figura fino klesanog kasnogotičkog ukrasa obuhvaćena je oblim gotičkim lukom sastavljenim od niza paralelnih lukova na kojima su izraženi profilisani venci, sitni renesansni zubići i pojas biljnog ornamenta. Luk je veoma izdužen i završava se nekom vrstom potporne konzole koja pridržava gornji spratni venac. Monolitni polustupci imaju stope i okruženi su profilisanim vencem koji, prekinut na mestu kapitela, nastavlja pružanje prema vrhu monofore.

U jednom ugovoru za izradu dveju balkonata za dečje nahodište, iz 1432. godine, naglašeno je da jedan od tih otvora treba da bude u obliku »*grbavice*«. Jireček, a za njim se povodi Sindik, smatra da su grbavice vrsta malih prozora sa »ušima«. Docnije je Fisković izneo mišljenje da su grbavice ustvari prozori sa zaobljenim, polukružnim lukovima (»*grbavice obla luka*«). Ovo je mišljenje danas preovladalo (sl. I, 20—25).

Naziv »gerbavitza« ili »gerbavica« počinje se pominjati u drugoj polovini 14. stoleća, a nalazi se u dokumentima sve do početka 16. stoleća. Koliko se zna, prvi pomen grbavice je iz 1372. godine; deset godina kasnije zahteva se izrada dve grbavice na prvom podu kuće, iznad kojih će se postaviti dve balkonate. U 15. stoleću rade se i dalje, kao 1430, za dvoranu neke kuće, a 1438. godine naručene su za jednu kuću dve velike grbavice po ceni od 50 perpera svaka i pet drugih kojima je cena bila samo 16 perpera. Ovako velika razlika u ceni potvrđuje da su neke grbavice mogle biti veoma ukrašene pored drugih, mnogo skromnijih koje se vide, na primer, na kući u *Žudioskoj ulici* (sl. I, 22).

Prozori grbavice završeni su nadvišenim polukružnim lukom na kome je isklesan motiv najzmeničnih zubaca, motiv uvijenog užeta ili niz dijamantnih vrhova kako se vidi na kućama u ulici Vetranićevoj ili Petilovrijenci. Prozor je uokviren običnim ravnim pragovima i profilisanim polukapitelima, u kojima se ponavlja motiv žioke na raboš. Iznad polukapitela je slepa luneta kojoj dva lučno zasečena zupca daju trolisni oblik sa unutrašnje strane. Na sličan način ali sa više pažnje izrađeni su prozori grbavice na *palati Ranjina-Tudizić*, u ulici Baljivinoj (sl. I, 19), koji pripadaju kasnoj gotici i datiraju se pred kraj 15. ili u sam početak 16. stoleća. Na ovim prozorima, profilisani luci sa trouglastim zupcima oslanjaju se na lisnate polukapitele a ravni, plošni doprozornici počivaju na stopama. Prozor je postavljen na spratnom vencu i njegove ukupne mere (oko 160 cm širine sa 230 cm visine) odgovaraju merama koje je Tadić našao u arhivskim izvorima iz kraja 15. i početka 16. stoleća. Grbavice su mogle biti još veće, kao na primer ona iz 1499. godine koja je imala visinu oko 4 metara jer su je klesari morali po ugovoru izravnati sa obližnjom balkonatom.

Prozori grbavice mogu se dovesti u vezu sa *dva reljefa* u dubrovačkoj franjevačkoj crkvi, koji potiču približno iz istog vremena. Reljefi su mogli uticati na oblik i pojedine ukrase ovih prozora ili su i jedni i drugi bili podložni drugim uticajima. Prvi od ovih reljefa ostatak je jednog kamenog poliptiha romaničko-gotičkog stila, za koji Fisković pretpostavlja da predstavlja Deezis, obožavanje Hrista. Prisustvo sv. Vlaha koji još ne drži model grada, već samo biskupski štap, označuje da je poliptih klesan u Dubrovniku tokom 14. stoleća; način rada i neke pojedinosti pokazuju da su ga radila dva vajara. Na njemu su romaničke arkadice polukružna luka, ukrašene sa unutrašnje strane

lučno zasečenim, udvojenim zupcima sa cvetom u sredini, što odgovara obliku grbavica. Gotički kapiteli, kao i naknadno ubačen motiv užeta, datiraju ovaj poliptih u drugu polovinu 14. veka, otprilike u vreme kada se u notarskim knjigama prvi put pojavljuje naziv grbavica.¹⁷

Kao primer za lučno rezane zupce mogla je takođe poslužiti jedna grupa od pet reljefa iz 14. stoleća na propovedaonici iste crkve, verovatno dubrovački rad pod uticajem venecijanske gotičke škole toga vremena. Sve figure svetaca, osim Madone, postavljene su ovde u okvirima blago prelomljenih profilisanih lukova sa trolisnim završetkom. Ovi reljefi propovedaonice imaju i neke druge pojedinosti od značaja za dubrovačke otvore uopšte. Njihovi kapiteli sa ugaonim volutama i četverolatičnim cvetovima ponavljaju se na ranogotičkoj bifori u *ulici Peline* (sl. III, 81), a lisnati ukrasi u trougaonim poljima podsećaju umnogom na ukrasno lišće u uglovima nekih gotičkih ulaznih portala, kao na primer onih u ul. Bandurevoj, Pobijani i Pustijerni (v. Vrata i monumentalni portali, sl. III, 51, 53, 56).¹⁸

Od samog početka 14. stoleća nailazi se u notarskim dokumentima na ranije pomenute nazive »*balkoncel*« i »*balkonata*« koji označuju poseban tip prozora. Balkonceli se pominju samo do kraja 14. stoleća a izrada balkonata se nastavlja tokom 15. i zalazi u početak 16. stoleća. Delimično objašnjenje za ova dva naziva otkriva se u samim tekstovima u kojima se uvek tačno naznačuje broj stubova, a to znači da su balkonceli i balkonate ustvari višedelni prozori — bifore, trifore ili uopšte polifore, kako ih sada nazivamo.

Danas se još uvek ne može tačno utvrditi razlika između balkoncela i balkonate. Ova razlika je, nema sumnje, ipak postojala jer se u više navrata, u istom dokumentu i u istoj rečenici, pominju oba tipa prozora. Na primer, 1329. ili 1348. godine kada je trebalo na istoj kući napraviti balkonatu s jednim stubom tj. biforu i balkoncel sa dva stuba tj. triforu. Međutim, balkonata može biti sa dva stuba, a balkoncel s jednim kao u ugovoru iz 1330. godine gde Andrija Sorkočević naručuje pet takvih balkoncela »*quinque balconcellos unius colone pro quolibet, quadros cum lista intorno et di scachi*«. Iz ovoga proizlazi da oba naziva mogu označiti sve vrste polifora.

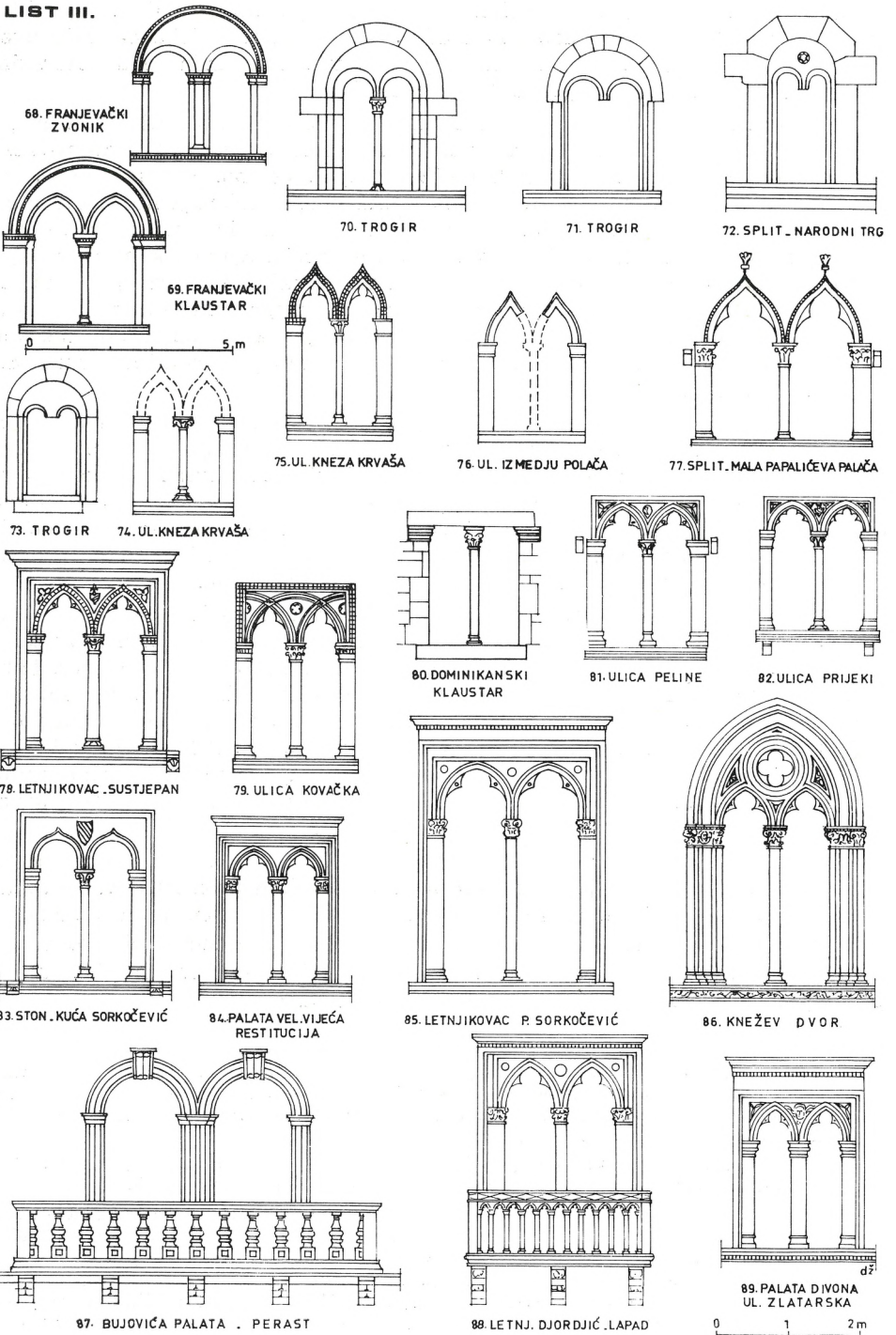
Postojali su i neki balkonceli četvrtasta oblika što se verovatno odnosi na profilisani venac, postavljen oko otvora, koji je celom prozoru davao ovakav oblik. U spisima iz 1329. godine pominje se »*unum balconcellum quadrum*« koji je kod trojice klesara naručio firentinski trgovac Bencio del Buono, nastanjen u Dubrovniku. Jedan od tih klesara, neki Hranislav (Cranislavus) je par godina kasnije, 1355. g. opet klesao balkoncele.¹⁹

¹⁷ Jeremić, Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture*, o. c. II, 202, Konstantin Jireček, *Istorija Srba III*, Beograd 1923, 276. *Naši graditelji*, o. c. 65, 69. Tadić, *Prilozi I*, o. c. 15. Duško Živanović, *Kuća s troja vrata u Žudioskoj ulici*, Anali JAZU XXI, Dubrovnik 1985. *Prvi graditelji*, 98.

¹⁸ Cvito Fisković, *Mletački reljefi XIV. stoljeća u Dubrovniku*, Anali JAZU X—XI, Dubrovnik 1962—63, 9. Živanović, *Vrata i monumentalni portali*, op. cit.

¹⁹ *Prilozi I*, o. c. 8, 9, 10, *Prvi graditelji*, o. c. 75. Ovih godina su balkoncele klesane u većem broju za kuće dubrovačkih građana. Hranislavov sin, Milko, radi 1335. g. četiri balkoncela a 1336. plemić Djivo Sorento, koji se često pominje, naručuje za sebe opet četiri. Godine 1340. kleše Beroje Radojević dva takva prozora po ugledu na one bogatog trgovca Nika Lukarevića, godine 1341. pomenuti Milko radi jedan balkoncel a 1348. poznati Bokša Radomilović kleše pet primeraka, *Prvi graditelj*, o. c. 76, 103, 105.

LIST III.

Po Tadiću, mere balkoncela iznosile su od dva do četiri pedlja (oko 51 do 102 cm) u širinu i pet do šest pedalja u visinu (128 do 154 cm otprilike), što ne izgleda verovatno jer je sasvim nedovoljno za višedelne prozore.

Za balkonate, Jireček je izrazio mišljenje da su isto što i današnji balkoni. Po Tadiću, balkonate su širi i viši prozori čiji je »donji prag skoro na površini poda, po čemu su slični visokim vratima«. Fisković, pobijajući ovo objašnjenje, smatra da iako su balkoni i balkonate ustvari jedno isto, ovi nazivi označuju dvojne ili trojne prozore 14. i 15. stoleća. Po njemu, velike balkonate, kao što su trifore i kvadrifore, »imaju ponekad pri dnu kružjštima prošupljenu ili od stubića sastavljenu ogradu koja podseća na balkon ali ne strši mnogo van«. Sve ove, na prvi pogled, protivurečne definicije mogu se konačno povezati i svesti na opis jednog oblika velike polifore koja polazi od poda i čiji je donji deo ograđen dekorativnom ažuriranom pločom ili ogradom sastavljenom od stubića. Danas nema ovakvih gotičkih balkonata ali se još mogu naći slični oblici na renesansnim prozorima *palate Skočibuna-Bizar* ili na renesansno-baroknom prozoru *palate na Bunićevoj poljani* (sl. VII, 173, 174).

Ranije je rečeno da se naziv balkonata, kao i balkoncel, pojavljuje u spisima kancelarije početkom 14. veka i jedan od prvih pomena je onaj iz 1306. godine u vezi sa nekim »misulas de balchonatas«.²⁰

Izvanrednu građevinsku delatnost u 14. veku u Dubrovniku potvrđuju i ugovori za izradu velikog broja balkonata koje se rade naročito u prvoj četvrtini stoleća ali i docnije. Iznenaduje pojava da se za jednu zgradu naručuje po četiri, pet balkonata a to znači po četiri, pet bifora i trifora. Jedna jedina zgrada, palata Ranjina-Tudizić u Baljivinoj ulici, sačuvala je danas niz od pet bifora, postavljenih u vrh kuće pod krovom.²¹

Balkonate se pominju i na Kneževu Dvoru 1329. godine, a to je u isto vreme jedan od retkih podataka iz 14. stoleća o ovoj državnoj palati. Naziv balkonata sreće se i dalje tokom čitavog 15. stoleća, kao 1421. godine na kući vojvode Sandalja Hranića »cum tribus colonis« i nastavlja se do početka 16. veka kao 1504. g. kada je trebalo izraditi »unam fenestram balchonatam cum una columna«. Dve balkonate je trebalo postaviti 1432. godine na dečjem nahodištu, što pokazuje da se ovaj tip prozora postavljao i na jednostavnijim građevinama socijalnog karaktera, podjednako kao i na bogatije ukrašenim kućama kao na onoj nekog Bogosalića 1451. godine, na letnjakovcu Marina Bunića 1447. ili na palati Nikole Gučetića »cum duabus columnis« 1499. godine.

²⁰ *Prilozi I*, o. c. 9, 10, Jireček, *Istorija Srba*, III, 276, *Romaničke kuće*, o. c. 140, *Naši graditelji*, o. c. 66, *Prvi graditelji*, o. c. 74. Možda su balkonate postojale i nešto ranije jer 1313. g. Martul Tudizić i Andrija Feliks naručuju četiri balkonate po ugledu na neke postojeće primere na kući Ivana de Celipe, na Placi.

²¹ *Ibid.* 74, 89, 103, 118. Pored pomenutih balkonata (bel. 20) klesar Marin de Gogel izrađuje 1318. g. pet dvodelnih balkonata za Vitu Sorkočevića i pet trodelnih za njegovog brata Andriju. Godine 1320. rade se dve balkonate i dve bifore za kuću Binčulića, 1326. jedna bifora i jedna trifora, 1328. tri balkonate trifore i jedna kvadrifora, 1329. dve balkonate za dva ugla kuće trgovca del Buono, pored drugih prozora. Balkonate se pominju i dalje, skoro svake godine tokom 14. stoleća. Za izradu balkonata Paska Stilovića 1330. g. po ceni od 24 perpera služile su za uzor one na opštinskim zgradama. Balkonate su se, također, izvozile kao, na primer, u Kotor 1335. i 1366. Poznati Miho iz Bara radio je dve balkonate vlastelinu Rastiću 1342. g. a sledeće godine trojica klesara rade balkonate za staru biskupsku palatu koju je tada obnavljao Ilija Saračić. Svi ovi podaci iz *Prvi graditelji*, o. c. 74—78, 89, 103—118.

Od osobitog značaja je zapis u knjizi *Diversa Notariae* iz 1443. g. koji otkriva da nastojnici izgradnje Dvora naručuju kod klesara Pribilovića jednu balkonatu, zahtevajući da se ugleda na onu sa kuće Iva Lukarevića, ali da joj poveća visinu za dva lakta (oko 102 cm). Ovo dobro pokazuje da su privatne zgrade za stanovanje ne samo bile izložene uticajima, već da su i same uticale na izgradnju javnih zgrada u Dubrovniku, pa čak i crkvenih kako je to utvrđeno prilikom izučavanja vrata i monumentalnih portala.

Balkonate su obično bile postavljane u glavnoj dvorani ali, sudeći po broju naručenih primeraka, postavljali su ih i u drugim prostorijama. Njihova veličina bila je otprilike tri i po do pet lakata (oko 180 do 256 cm) u širinu i pet do sedam lakata (oko 256 do 358 cm) u visinu. Na Binčulićevoj palati, balkonate su bile kvadratnog oblika, široke i visoke sedam pedalja (oko 180 cm).²²

Tokom čitavog 14. i 15. stoleća klesan je u Dubrovniku veliki broj *gotičkih bifora*, od kojih se nažalost nije mnogo sačuvalo. Zapisi u notarskim knjigama potvrđuju iz godine u godinu njihovo stvarno postojanje a, istovremeno, nastavak pređašnjih tradicija u izradi dvodelnih prozora romaničkog stila. Iz raznih ugovora se saznaje da je na jednoj kući moglo biti po dve, tri, četiri, pet i više bifora i da su ponekad one stajale pored jedne trifore. Ranije je naveden primer klesara Benvenuta koji je pred kraj 13. veka radio osam bifora. To će se ponavljati i docnije kada se jednog istog dana naručuje po četiri, šest ili deset bifora.²³

Pored izrazitih stilskih odlika, gotičke bifore razlikuju se od romaničkih u načinu konstrukcije i izrade. Ranije, romaničke bifore su sastavljane iz većeg broja manjih kamenova, raspoređenih često bez reda i ne poštujući simetriju. Neki delovi ovih prozora prodiru i produžuju se u okolne zidove, što se dobro vidi na vodoravnim redovima koji se zaustavljaju s jedne i nastavljaju s druge strane otvora. Kod gotičkih bifora i polifora uopšte, u zidu se ostavlja otvor u koji se naknadno unose prethodno isklesani delovi lukova, doprozornika, pragova i drugih delova. Jednom reči, nema one organske povezanosti zida i otvora kao što se to najčešće viđa na romaničkim primerima. Doprozornici, profilisani venci i delovi prelomljenog luka izrađuju se na gotičkim biforama od monolitnih komada. Postoje, takođe, neki prelazni oblici na kojima se sve ove značajke mešaju, zadržavajući osnovne stilske odlike romaničke i gotičke.

Dvodelni prozori na manjim kućama postavljeni su redovno u osovini glavne dvorane, ali kada je to mesto zauzeto triforom, bifore mogu biti postavljene i na drugim mestima. One se ponekad nalaze u vrhu zgrade, pod samim krovom. Bifore su pogodne za ukrašavanje bilo arhitektonskim, bilo skulpturalnim ukrasima kao što to dobro pokazuju velike bifore Dvora iz druge polovine 15. stoleća. Dubrovačke bifore su bile kićene i mnogo ranije, početkom veka. Godine 1404, klesari rade za kuću nekog Cvjetića tri bifore uokvirene reljefnom lozicom. One se, nažalost, nisu sačuvala ali po upotrebljenim ornamentima mora da su bile izuzetno ukrašene i da su se znatno izdvajale od ostalih na privatnim kućama. Dotada su se tako ukrašavale samo crkvene i javne građevine. Cvjetićeve bifore bile su po bogatstvu ukrasa izuzetne još dva-

²² *Ibid.* 78, 103, *Prilozi I*, o. c. 25, *Naši graditelji*, o. c. 27, 78, 124, *Vrata i monumentalni portali*, o. c.

²³ Nakić, *Izgradnja Dubrovnika*, o. c. 29. Godine 1403, vlastelin Djono Djurdjević naručuje kod klesara Bokšića deset bifora, verovatno za dve ili više zgrada. *Naši graditelji*, o. c. 57.

deset godina kasnije, kada su 1424. godine braća Radinović radili vlastelinu Prodančiću (Prodanello) bifore i druge prozore uokvirene samo naizmeničnim zupcima ili žiokom. Neke široke bifore pominju se na nekadašnjoj lepo ukrašenoj palati, zvanoj kasnije »Hercegovina« a koju je država poklonila hercegu Stjepanu Vukčiću Kosači. Ova se palata nalazila pored Kneževa Dvora, sućelice katedrali; zidana je u prvoj polovini 15. stoleća a doterivana je kasnije za Kosaču.

Mnogobrojni ugovori svedoče o velikim narudžbinama za vlasteoske palate ali i obični građani, takođe, naručuju bifore kod dubrovačkih klesara. U 14. veku su to u početku bogati trgovci i poslovni ljudi kao Bencio del Buono iz Firence 1329. godine. U 15. stoleću, najzad, među naručiocima bifora sreću se imena pučana.

Iz jednog, ranije navedenog ugovora iz 1432. godine saznaje se da je u Dubrovniku postojala naročita vrsta bifore grbavice. Njen oblik je ostao nepoznat, ukoliko to nisu bile samo dve grbavice postavljene neposredno jedna pored druge, kao što je unekoliko slučaj sa prozorima na drugom podu palate Ranjina-Tudizić u Pustijerni ili na balkonu barokne Bujovića palate u Perastu (sl. III, 87).²⁴

Bifora se postavljala i na crkvenim građevinama. Na zvoniku samostana Male braće, bifore trećeg poda ima dva polukružna otvora, okružena velikim polukružnim lukom koji umnogome potsećaju na romaničke bifore uopšte a naročito na onu jedne dobro očuvane romaničke kuće u Trogiru (sl. III, 68, 70). Ne zna se tačno kada je ova franjevačka bifora načinjena, ali je zvonik bio završen osamdesetih godina 14. veka, što se posredno saznaje iz jednog ugovora 1382. godine. Ovde se, već u gotičko doba, podražavao jedan romanički oblik, možda iz konstruktivnih razloga. Bifore su građene i unutar većih samostanskih sklopova kao, na primer, na kapitulu, na istočnom delu dominikanskog klaustera. Sa ovih bifora je uklonjen gotički šiljati luk kada je docnije to smetalo izgradnji svodova klaustera (sl. III, 80).

Bifore su, takođe, klesane u dubrovačkoj provinciji. Pored one na dvoru šipanskog kneza, poznati su primeri bifora na privatnim kućama kao Menčetića na Pelješcu iz sredine 15. veka ili na kući Sorkočevića u Stonu, koja i danas postoji (sl. III, 83). Radovi dubrovačkih klesara bili su cenjeni u to doba podjednako izvan granica Republike jer su i pored povećanih troškova prevoza mogli sa uspehom da konkurišu klesarima u drugim primorskim gradovima.²⁵

Jedan od pogodnih načina da se neki arhitektonski deo kuće što bolje i tačnije opiše bio je da se klesarima pruži primer sa neke postojeće građevine. Tako se radilo i sa biforamā. Kao primer za ugled daju se često bifore i trifore privatnih i opštinskih zgrada na Placi, što opet potvrđuje da je ova glavna

²⁴ *Ibid.* 37, 113, *Prvi graditelji*, o. c. 76, Živanović, *Kuća s troja vrata*, op. cit. sl. 5. i 11. U 14. i 15. stoleću naručivane su bifore za kuće i palate Menčetića, Tudizića, Crijevića, Sorkočevića, Binčulića, Rastića, Držića, Sarake, Gučetića, Djurdjevića, Gledića, Prodančića (Prodanello), Pucića, Vukasovića, Gundulića, Budačića, Bunića, Sorento, Lukarevića i drugih. Pominju se, takođe, imena mesara Judronića koji 1412. g. naručuje pored ostalog dve bifore, nekog Radokovića 1487. g. koji biforama ukrašava dvoranu svoje kuće, Paskveše Aklina 1405. ili vunara Pribisalića kome 1495. g. poznati klesar Leonard Petrović kleše, pored ostalog, više naročitih bifora sa pregradama.

²⁵ *Zadarski majstori*, o. c. 399, 407, *Naši graditelji*, o. c. 86, 89, 92, 107, 111, M. Planić-Lončarić, *Planirana izgradnja na području Dubrovačke Republike*, Zagreb 1980, 126, 130, *Prvi graditelji*, o. c. 88. Drugi klesari izvozili su bifore u drugoj polovini 14. stoleća, u Zadar, Split, Kotor.

gradska saobraćajnica bila pre potresa ukrašena lepim građevinama, daleko raznovrsnijim nego što to pokazuje njen današnji barokni izgled. Stara Divona, koja je postojala pre ove današnje, imala je takođe dvodelne prozore koji su služili kao ugled za izradu šest bifora palate dubrovačkog vlastelina Điva Sorento. 1334. godine. Za primer su uzimane bifore zvonika franjevačkog samostana ili palate Kneževa Dvora, ali je bilo ugledanja i u suprotnom pravcu. Jednom prilikom su nastojnici gradnje tražili od klesara da se za izradu prozora Dvora ugledaju na jedan prozor sa obližnje zgrade Velikog Vijeća, a bilo je takođe slučajeva podražavanja privatnih palata.²⁶

O merama bifora nema mnogo podataka ali, po sačuvanim primerima, izgleda da nisu bile velike, izuzev onih na javnim građevinama. U jednom ugovoru iz 1334. godine traži se da bifora bude široka šest pedalja (oko 154 cm). Iz jednog drugog zapisa saznaje se da je cena jedne bifore sa vencem iznosila 1341. godine 4 perpera, dok je na istoj kući jedna trifora, okružena takođe vencem, vredela 10 perpera.

Među najstarije sačuvane bifore dubrovačkih privatnih zgrada iz 14. veka mogu se ubrojiti svakako one koje se nalaze u ulici Kneza Krvaša, sa odlikama rane gotike. Takva je danas zazidana bifora na ruševini *kuće br. 5* (sl. III, 75) sa dva otvora, završena prelomljenim lucima, koji slobodno ulaze u zidno platno. Bifora je ukrašena motivom žioke na raboš i lučno zasećenim zupcima koji daju otvoru trolisni oblik sa unutrašnje strane. Vrhovi lukova se blago povijaju slično tipu prozora nazvanom »saracinescha«. Jedan od bočnih polukapitela ima takođe motiv žioke, dok je drugi verovatno naknadno postavljen zbog svog uprošćenog izgleda. Srednji kapitel je potpuno romaničkog izgleda, sa volutama, i odgovara nekim romaničkim kapitelima koji se čuvaju u dubrovačkom muzeju. Okrugli stubić i polustupci bifore imaju profilisane stope i stoje na profilisanom pragu.

U istoj ulici, na ruševini *kuće br. 7* nalazi se slična bifora kojoj danas nedostaje gornji deo (sl. III, 74). Ova bifora se razlikuje od prethodne samo po profilisanim polukapitelima. Bočni stupci nemaju stope i leže neposredno na donjem pragu. Naprotiv, stopa stubića je bogatije profilisana i ukrašena ugao-nim listovima. Slična ovima je jedna znatno oštećena bifora, visoko postavljena, u ulici *Između polača br. 16—24* (sl. III, 76), kojoj nedostaje ceo srednji deo sa kapitelom i stubićem.

Nasuprot pomenutim dvema biforama u Pustijerni, postoje danas dve gotičke bifore 14. stoleća u Prijekom. Donji delovi njihovih otvora su slični prethodnim, sa polustupcima, stubićima, profilisanim stopama i donjim pragovima (sl. III, 81, 82). Razlike među njima nalaze se u lučnim završecima, u njihovom obliku i ukrasima kao i u pojavi pravougaonog venca koji ih povezuje u jednu celinu. Na prvoj od ovih bifora, u ulici *Peline br. 1*, je još uvek romanički ka-

²⁶ *Naši graditelji*, o. c. 27, 37, 114, 131, *Prvi graditelji*, o. c. 77, 104. Nikolica Gundulić zahteva 1499. g. da mu izrade biforu sličnu onoj u Crevljarskoj ulici. Ima slučajeva, kao 1405. g. kad klesar treba da se za triforu ugleda na primer sa neke privatne zgrade, a za bifore na primere sa opštinskih kuća na Placi. Godine 1347. Rastić naručuje pored ostalog tri bifore, od kojih jedna treba da liči na onu sa Menčetićeve kuće na Placi, a dve ostale, manje, na one sa Bunićeve kuće u Gružu. Godine 1334. daje se za primer palata Divona i opštinske kuće. Klesarima su se ipak najviše davale za ugled bifore istaknutih privatnih palata, a naročito palate vojvode Sandalja Hranica, koje su se popravljale u prvoj polovini 15. stoleća. Skromniji građani ugledali su se na bifore sa jednostavnijih kuća kao što je bila ona sa vencima i koja je pripadala Nikoli Pribisaliću.

pitel sastavljen od četiri volute na krajevima sa akantusovim listovima. Po raširenom, trbušastom obliku profilisanih lukova, Fisković otkriva na njima venecijanski uticaj. Lunete između lukova su sada zazidane ali su prvobitno bile slobodne; one su završene u vidu trolista lučno zasečenim zubima sa polukuglicom. Krajnji uglovi, između lukova i pravougaonog venca, ukrašeni su trolisnim elementima, a u sredini je okrugli medaljon s grbom čiji je crtež danas nejasan i nečitak.²⁷

Druga gotička bifora, u ulici *Prijeko br. 17*, potiče takođe iz 14. stoleća; ona je veoma slična prethodnoj u svom opštem izgledu, ali sa izvesnim razlikama koje je vredno istaći. U srednjem delu bifore zapaža se prvo razlika u obliku kapitela koji je jako stilizovan. Volute su mu čvršće povezane, nasuprot onima iz ulice Peline koje se slobodnije šire prema otvoru. Stopa stubića je ovde ukrašena sa četiri ugaona lista po čemu zadržava još karakteristične romaničke odlike. Obe bifore počivaju na pragovima sa tipično gotičkom profilacijom. Bifora u ulici *Prijeki* ima i dve kamene konzole, koje pridržavaju prag, ali one nisu izvorne sudeći po njihovom položaju ispod polustubaca. Ovaj položaj zapravo više odgovara potrebi nošenja malog balkona za cveće i ovde su možda naknadno postavljene.

U gornjem delu ovih bifora ima i većih razlika. Kod prve, u ulici Peline, luci se sastaju u sredini i skoro se prožimaju; kod druge, u ulici *Prijeki*, luci su znatno rastavljeni i udaljeni jedan od drugog. Između lukova je na ovoj poslednjoj postavljen grb u obliku štita sa tri kose trake, iznad kojih je utvrđena kula, a to bi mogao biti grb *Rastića* ili *Menčetića*. Motiv trolista ispunjava ne samo krajnje uglove, već i prostor oko grba. Lunete druge bifore su slobodne, otvorene i završene su lučnim zubima koji obrazuju peterolist. Ukras peterolista je dosta redak u *Dubrovniku* a vidi se, na primer, na kamenom umivaoniku drugog poda palate *Ranjina* iz 15. stoleća. On je na umivaoniku jako stilizovan i izgubio je odlike pravog peterolista. Poslednja znatnija razlika između dveju bifora je u vencu koji svaku od njih zatvara u pravougaoni okvir. Širina venca je nešto uža od ukupne širine polukapitela, što se u *Dubrovniku* često nalazi kod običnih prozora. Po vidljivim tragovima na zidu, izvesno je da su na bifori u ulici *Prijeki* izvršene neke promene. Danas se ne može utvrditi bez pisanih dokumenata da li je uklonjen jedan deo venca ili je prvobitni prozor bio nešto širi i viši.

Na jednoj drugoj kući u ulici *Kovačka br. 13*, nalazi se još jedan oblik gotičke bifore (sl. III, 79), čiji se donji deo ne razlikuje mnogo od prethodno opisanih primera. Na ovoj bifori je zanimljiv romanički kapitel na kome se listovi, raspoređeni u dva reda, povijaju i obrazuju neku vrstu kotarice sa cvećem. Bočni polukapiteli imaju motiv žioke na raboš koji se ponavlja na pravougaonom vencu gornjeg dela. Naročito se zapaža način kako su obrazovani prelomljeni luci pomoću jednog polukruga i dve četvrtine kruga. Mesta ukrštanja lukova obeležena su ukrasnim motivom četverolista a između lukova su mala četverostrana kružišta. Bifora je postavljena na prag sa gotičkom profilacijom, na isti način kao i ostale, ranije opisane bifore. Ova poslednja se može datirati u drugu polovinu 14. stoleća kao što će se videti kasnije upore-

²⁷ *Prvi graditelji*, o. c. 76, 78, 83, 96, Cvito Fisković, *Fragments du style roman à Dubrovnik*, *Archaeologia Jugoslavica* I, Beograd 1954, 130. Fisković, *Mletački reljefi*, op. cit. sl. br. 7. Grb na bifori u ul. Peline treba uporediti sa onim na nadprozorniku prvog sprata u ul. *Pobijanaj* br. 6.

denjem sa triforama franjevačkog zvonika, koje imaju slične geometriske odlike prelomljenih lukova (sl. V, 134).

Kasnogotičke bifore Dvora sačuvane su u celosti i pripadaju monumentalnoj javnoj arhitekturi (sl. III, 86). Godine 1469, nastojnici gradnje Kneževa Dvora naručuju kod klesara Radivoja Bogosalića i njegovog ortaka Nikole Markovića jedanaest ukrašenih bifora po ugledu na one koje su tu već ranije postojale. Od majstora se tražilo da iskoriste i ponovo uzidaju delove koji nisu bili oštećeni u eksploziji iz 1463. godine. Posao je izgleda bio zavrešn od 1472. godine kada su klesari još bili isplaćivani. Po Fiskoviću su to današnje bifore na drugom spratu pročelja, kojih ima devet na broju. Ostale su možda bile na južnoj strani građevine. U njihovim lisnatim kapitelima isklesani ljudski i životinjski likovi, putti, ptice i drugi ukrasi, koje su nekad pripisivali Jurju Dalmatincu, poznatom graditelju i kiparu šibenske katedrale. Bifore Dvora imaju u gornjem delu, između lukova, po jedno kružište četverolisnog otvora poput onih, približno suvremenih, na triforama dominikanskog klaustera ili na kasnijim monoforama i trifori Divone. Nekad je četverolisni otvor bio i na bifori sa balkonom kasnogotičke *palate Isusović u ulici Prijeko* (sl. VIII, 178).

Primer ove poslednje bifore, koja je kao ugled imala nesumnjivo bifore Dvora, zanimljiv je za istoriju građanske arhitekture ne samo po opštoj sličnosti oblika, pojedinačnim detaljima i ukrasima, već i po veličini.²⁸ Ovo je na prvi pogled toliko upadljivo da se može pretpostaviti da su im arhitektonske delove radile iste ruke, iako nema pisanih dokumenata da to potvrde. Pri tome, ne sme se ipak izgubiti iz vida da postoje i znatne razlike među njima, naročito u arhitektonskim detaljima kao što su profilacije lukova, način ispunjavanja preostalih trougaonih površina, dekoracija trolisno zasečenih zubaca koji oblikuju prostor između lukova, oblici stubova i polustubaca doprozornika. Znatne razlike postoje i u obradi lisnatih kapitela iako se na oba primera pojavljuje, ispod abakusa, niz zubaca naročitog oblika, u vidu minijature potpornih konzola. Obe bifore imaju ljudske predstave u kapitelima ali njihovi autori nisu poznati. Glave čoveka i žene u kapitelima Isusovićeve bifore mogu se ubrojiti u bolje radove dubrovačke sitne plastike u kasnogotičkom periodu.

Postoji još jedna bitna razlika između ova dva srodna oblika. Bifora Dvora ostavlja monumentalni utisak svojim proporcijama, skladom pojedinih delova i celine, ritmičnim rasporedom otvora. Ova druga nema ničeg monumentalnog jer deluje živopisno, u sredini jedne kompozicije pročelja sa balkonom i gornjim prozorskim konzolama (uši), okružena otvorima različitih oblika i postavljena izvan osovine ulaznog portala. Sve to odgovara više potrebama intimnog, ugodnog stanovanja.

Po onome što danas znamo o prozorima dubrovačkih kuća, trodelnih otvora ili *trifora* nije bilo u Dubrovniku u doba romanike, tokom 12. i 13. stoleća. Prvi trodelni prozori pojavili su se na crkvama i to najčešće na njihovim apsidama. Na severnom Primorju postoje uprošćene romaničke trifore i tetrafore na zvoniku pored katedrale na Rabu koje su iz 12.—13. stoleća. U krajevima i gradovima koji su bliži Dubrovniku poznata je gotička trifora na crkvi sv. Trifuna u Kotoru. Njeno datiranje nije tačno utvrđeno, a stavlja se približno oko 1335. godine. U to vreme je klesana trifora manastira Dečana (1327—

²⁸ *Prvi graditelji*, o. c. 83, *Naši graditelji*, o. c. 126, 127, Cvito Fisković, *Neobjavljeno djelo Jurja Dalmatinca u Dubrovniku*, Anali JAZU I, Dubrovnik 1952, 148, Fisković, *O vremenu Divone*, op. cit. 44.

1335), dok je romanička trifora manastira Studenice mnogo starija, s kraja 12. veka (1183—1191). Uopšte se uzima da se u građanskoj arhitekturi pojavila trifora verovatno u početku 14. stoleća. U Italiji su trifore postojale i ranije.

Klesanje trifora predstavlja značajan napredak u veštini ukrašavanja kuća i palata. Triforu treba prethodno crtati, a jednom isklesana mora se, pre ugrađivanja, sastaviti i proveriti radi usklađivanja pojedinih delova. Njihova izrada u Dubrovniku počinje najkasnije u prvim godinama 14. i traje tokom 15. sve do polovine 16. stoleća na nekim letnjikovcima prelaznog gotičko-renesansnog stila. Upotreba trifore se produžava ponekad i dalje, sve do kraja 16. stoleća, uporedo sa ostalim elementima renesansnih zgrada.

Godine 1318, klesar Marin Gogelov obavezuje se Andriji Sorkočeviću da će mu izraditi dvodelne prozore slične triforama na palati vlastelina Pobjorjica iznad »Sponze«. To znači da su trifore postojale već ranije. One se učestano izrađuju tokom cele prve polovine 14. stoleća kao 1326, 1328, 1333. godine a 1334. klesari rade šest trifora Marinu Sorkočeviću. Pominju se mnogi klesari čija su imena već poznata po drugim radovima kao što je navedeni Marino ili Marinus de Goghe, koji u Kotoru 1335. godine radi vlastelinu Mihi Bući veliku narudžbinu od četiri trifore i četiri bifore u korčulanskom kamenu.²⁹ Te iste godine pominje se Hranislav ili Cranislavus kao klesar trifora i ostalih balkoncela. On je sa drugim klesarima, braćom Obradom i Milčetom, radio još 1329. na kući firentinskog trgovca del Buono.³⁰

Neobično je da se u jednom periodu pred kraj prve polovine 14. stoleća pojavljuje u notarskim knjigama izuzetno veliki broj naručenih trifora. To bi se moglo objasniti željom vlasnika da svoju zgradu ukrasi novim tipom prozora, iako se isto događa i docnije, tokom celog 15. stoleća. Ima dosta primera gde se u isto vreme naručuje kod jednog klesara ili kod skupine klesara po četiri, pet ili šest trifora. Danas se još ne može potpuno objasniti ova pojava, jer ako ima sačuvanih zgrada sa nekoliko bifora, nema nijedne sa više trifora. Izuzetak čine kasniji letnjikovci *Petra Sorkočevića* u Lapadu i *Bunić-Gradičev* u Gružu, od kojih svaki ima po dve trifore, ali postavljene na različitim pročeljima. Trifora je važan element u arhitektonskoj kompoziciji i predstavlja završnu notu pročelja, kao na primer na *palati Ranjina* u ulici Braće Andrijića (sl. V, 137). Osim toga, njena stvarna vrednost je znatno veća od običnog ili dvojnog prozora. Jedino objašnjenje za izuzetan broj trifora od tridesetih do pedesetih godina 14. stoleća je da su vlasnici naručivali istovremeno kamene arhitektonske delove za više zgrada, koje su se nalazile u gradu ili u okolini, kao što su letnjikovci ili kuće na poljskim imanjima. Takvih je slučajeva odista bilo kako pokazuje, na primer, ugovor vlastelina Marina Bunića koji je

²⁹ Vasić, *Arhitektura i skulptura*, op. cit. 137, 138, Aleksandar Deroko, *Monumentalna i dekorativna arhitektura u srednjevekovnoj Srbiji*, Beograd 1953, passim. *Prvi graditelji*, o. c. 74, 80, 88, 106. U to doba postavljaju se mnoge trifore na vlastelinskim palatama kao, na primer, one Miha Držića 1333. g., Nikole Lukarevića 1335, Andrije Budačića 1336, Junija Djurdjevića i Klementa Gledića 1341, Simeona Rastića 1342, Klementa Gučetića 1343, Toma Držića 1344, Djive Gundulića i Grube Lukarevića 1347. godine. *Ibidem*, 36, 76, 77, 103—106, 118.

³⁰ *Ibid.* 75, 78, 88, 103—110, 118. Mnoge od pomenutih trifora u bel. 29, radili su klesari poznati po svojim radovima od ranije kao Miho iz Bara, Bokša Radomilović, Milko Hvalislavljević koji 1335. g. kleše u isto vreme trifore vlastelinu Lukareviću i pučaninu Anđjelu Ljutici, klesar i zidar Radosta Tuctasanta koji iste godine kleše nekom Iliji Savinom jednu triforu i dve bifore, Beroje Radojević koji 1336. g. radi Andriji Budačiću, kako je ranije rečeno, »unam balconatam cum duabus colopnis sicut est illa Grube de Çare in Platea«.

1451. godine naručio u isto vreme kod dvojice klesara mnoge delove za tri svoje kuće.

Trifore na kući zauzimaju središnji položaj, najčešće na drugom podu kuća ili na prvom podu letnjikovaca. One su se, takođe, postavljale neposredno ispod krova, kao lože. Pored trifore, slično ostalim gotičkim prozorima, ugrađivale su se gornje i donje konzole, tzv. uši i zubi, kao što je navedeno u jednom ugovoru koji je 1473. godine zaključio Ivan Gundulić sa Simkom Radosalićem, možda bratom poznatog i često pominjanog klesara Radivoja Bogosalića. Uostalom, neke do danas sačuvane trifore imaju još uvek ove veoma omiljene elemente prozora.³¹

Kako je već rečeno, luci nekih monofora i bifora slobodno prodiru u zidno platno; luci drugih polifora nalaze se unutar jednog profilisanog venca. Ponekad u ovaj okvir ulaze, prodiru i redovi okolnog zida kao na jednoj bifori Sorkočevićeve kuće u Stonu (sl. III, 83), ali se ovde verovatno radi o naknadnom postavljanju okvira oko postojećeg otvora. Nisu nam poznate trifore čiji luci slobodno ulaze u zidno platno, ukoliko ih je uopšte bilo. Sve poznate trifore okružene su vencem ili profilisanim okvirom, kao ona na kući Klementa Gledića 1341. godine. Klementu su klesari, pored jedne velike, imali da načine još tri manje trifore, jednu biforu i druge prozore. Dve godine kasnije, Miho Brajkov i Bokša Radomilović, dva poznata klesara, treba da izrade vlastelinu Klementu Gučetiću tri velike trifore »luminataribus per totum murum«. Kako su ovi klesari ostavili mnoge značajne radove u gradu, može se pretpostaviti da su to bili otvori znatne zanatske i umetničke vrednosti koji se, nažalost, nisu očuvali do danas.³²

Podaci i dokumenti o *ukrasima trifora* 14. i 15. stoleća nisu brojni a kada ih ima oni su uglavnom površni. To je razumljivo jer su trifore često rađene po uzoru na postojeće otvore drugih zgrada, najviše vlastelinskih palata. Za izradu trifore nekog Bože Perkule zahtevalo se 1403. godine da klesar podražava trodelne prozore sa palate Miha Rastića. Ukrasi trifora su bili utvrđeni usmenim dogovorom između naručioca i klesara ili su pokatkad određeni na osnovu klesarskih beležnica sa skicama. Ipak, za ukrase trifora pominju se ponekad lisnati kapiteli kao, na primer, 1341 godine na palati Junija Đurđevića. Dobro izvajani kapiteli na stubovima trifora zahtevaju se, takođe, mnogo kasnije, u 15. stoleću.³³

Omiljen ukras u 14. stoleću uopšte bio je venac od uvijenog užeta, motiv koji se provlači kroz ceo 15. i početak 16. stoleća. Na kraju *Zlatarske ulice*, blizu Pelina, na jednoj kući sa ranogotičkim odlikama, ostao je ovakav venac kao poslednji trag jedne velike, danas zazidane trifore (sl. V, 136). Od nje su

³¹ *Prvi graditelji*, o. c. 76, 118, *Naši graditelji*, o. c. 58, 128. Godine 1334. Marin Sorkočević ugovara izradu šest trifora, Junije Đurđević 1341. naručuje sedam trifora, a klesar Marko Gogel se obavezuje 1335. da će izraditi za Kotor, pored ostalog, četiri trifore. Drugi ugovori odnose se na izradu po dve trifore 1342. ili tri trifore 1340. i opet 1341. i još tri trifore 1343, itd. Pročelje palate Ranjina, I. Zdravković, D. Zivanović i D. Vuković, *Tri stare dubrovačke palate*, Anali JAZU I, Dubrovnik 1952, 136.

³² Za biforu Sorkočevića v. fotografiju u Planić-Lončarić, *Planirana izgradnja*, op. cit. 126. *Prvi graditelji*, o. c. 76, *Naši graditelji*, 118.

³³ *Ibidem*, 77, 113, 131. Godine 1405. radi se za pominjanu Paskvešu jedna trifora, jedna bifora i drugi prozori, 1462. jedna trifora za Paskoja Čeljubinovića, 1493. trifora za Pavla Radojevića u Garištu, po ugledu na triforu Cvjetka Kokotovića, 1495. za državnog kancelara Jera Sfondrati.

se sačuvali još samo dva doprozornika i nekoliko konzola. Sličan ukras uviđenog užeta imaju četvorni prozori u tremu Kneževa Dvora iz 15. stuleća, sa izvajananim listovima u unutrašnjim uglovima (sl. IV, 120).

Luci polifora su gotovo redovno povezani među sobom i izvajani su u jednoj kamenoj, ažuriranoj ploči koja im daje čvrstinu i jedinstvo. Ponekad je ova ukrasna ploča sastavljena od više delova; ona obuhvata, pored lukova, lučne trougaone površine u krajevima sa motivom polukuglica ili otvora prosečenih u vidu trolista kao na letnjikovcima *Bonda-Majstorović* i *Bunić-Kaboga* (sl. V, 138, 142) ili nizom kružišta sa visećim lucima kao na monofori *Divone*, a kod većih trifora rastvorenim kružištima kao na trifori iste palate (sl. V, 140).

Kod svih navedenih prozorskih otvora, spoljni venac je postavljen neposredno uz krajnje doprozornike, tako da ostaje slobodan prostor između lukova i venca kao što je utvrđeno ranije kod monofora. Ovaj pojas se obično ostavlja neukrašen i teče sa tri strane oko ukrasne ploče. Kada je dobrih proporcija, on doprinosi estetičkom izrazu polifore jer stvara predah, cezuru i kontrast i omogućuje pravilnu artikulaciju svih delova. U takvim slučajevima, ovaj nedostatak se ne primećuje kao na trifori *palate Ranjina* (sl. V, 137). Drugačije je kod slabije proporcionisanih delova što se vidi na kući u *Zlatarskoj ulici* ili na *letnjikovcu Bunić-Gradić* (sl. V, 136, 144), gde se nejednakost odmah otkriva jer remeti sklad celine. Na nekim primerima je teškoća izbegnuta na taj način što je spoljni venac postavljen samo u gornjem delu otvora kao na bifori u *Kovačkoj ulici* i na trifori *franjevačkog zvonika* (sl. III, 79; V, 134). Međutim, u ovakvim slučajevima menja se znatno izgled polifore.

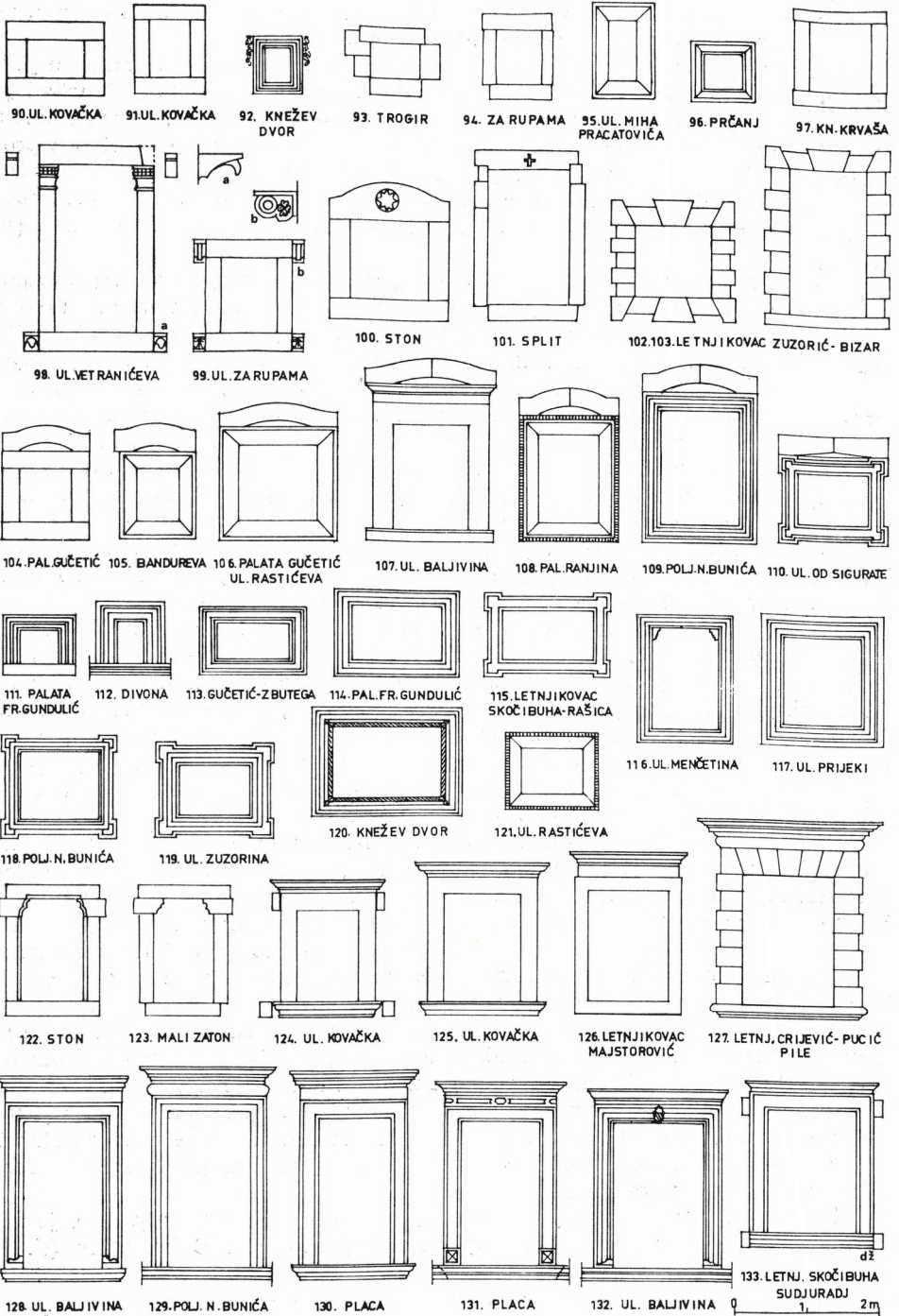
Trifore nisu bile samo građene u velikom broju, već su imale ponekad znatne dimenzije. Šest trifora za Marina Sorkočevića, koje je klesao neki Milko na kraju 1334. godine, imale su uobičajene mere od šest pedalja visine i četiri i po pedlja širine (oko 153 sa 115 cm). Međutim, velike Gučetićeve trifore iz 1343. godine bile su visoke 13 pedalja u otvoru, a široke 12 pedalja (oko 330 sa 300 cm), ne računajući okvire. Ukupna cena ovih trifora je bila 40 perpera, što odgovara oko 13 perpera po trifori, dok su druge, manje trifore vredele dve godine ranije oko tri i po do deset perpera.

Pred kraj 14. stuleća, verovatno pre 1382. godine, klesane su trifore na drugom podu zvonika *franjevačke crkve* (sl. V, 134). Ovo se izvodi iz jednog ugovora, zapisanog u knjizi *Diversa Cancellariae*, u kome se majstor Ivan iz Vijene obavezuje da izradi nekom zadarskom plemiću prozore po ugledu na otvor u sredini zvonika. To su bile trifore zvonika ako se dobro tumači izraz »ad formam illarum de medio campanilis fratrum minorum de Ragusio«. Trifore imaju zaista drugačiji, naročiti izgled; one odgovaraju posebnom tipu bifora i trifora čiji je gornji deo obrazovan smicanjem tj. paralelnim pomernjem polukružnih lukova. Isti oblik vidi se na gotičkim biforama u Dubrovniku i Kotoru (sl. III, 79), što omogućuje njihovo datiranje u kraj 14. i početak 15. stuleća. Podudarne oblike imaju dve trifore na porušenom pročelju jedne hvarske palate iz 15. stuleća (sl. V, 135, 143). Prva je sastavljena od polukružnih, a druga od prelomljenih lukova. Svi ovi prozori imaju otvore ukrašene lučno zasećenim zubima.³⁴

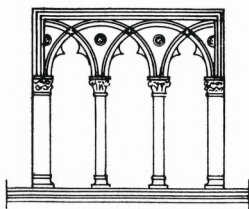
Trifora Divone, koja još danas krasi pročelje ove državne palate, je nesumnjivo najveći primer sačuvanog trodelnog otvora u Dubrovniku (sl. V,

³⁴ *Naši graditelji*, o. c. 83, *Prvi graditelji*, o. c. 76, 78, 104, 118, *Zadarski majstori*, o. c. 407.

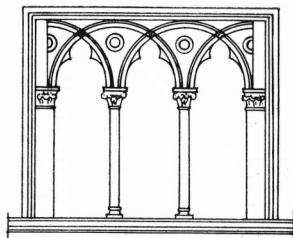
LIST IV.

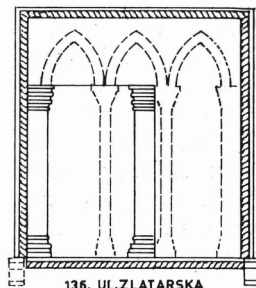
LIST V.

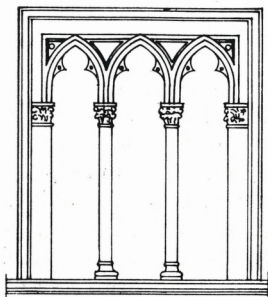
134. FRANJEVAČKI ZVONIK

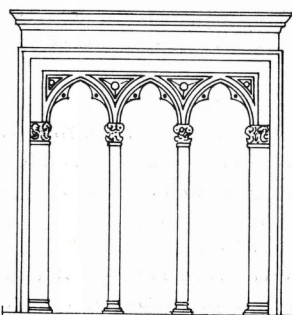
135. HVAR

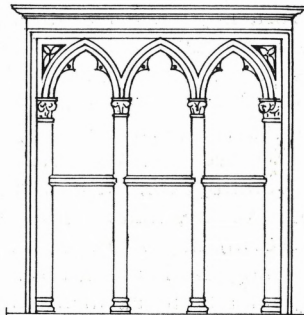
136. UL. ZLATARSKA

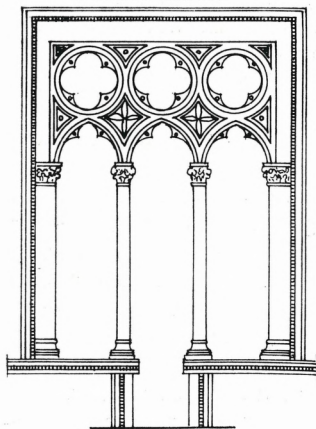
137. PALATA RANJINA

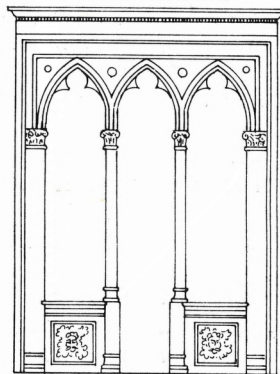
138. LETNJKOVAC MAJSTORVIĆ

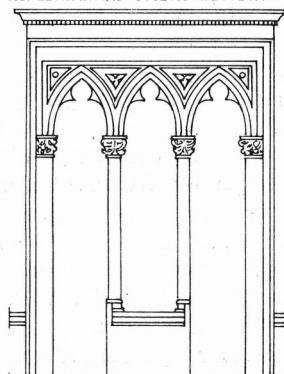
139. LETNJKOVAC GUČETIĆ-ZBUTEGA

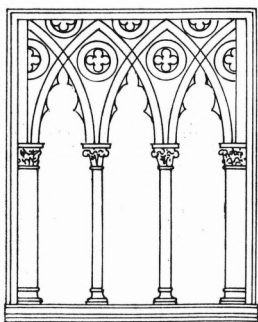
140. PALATA DIVONA

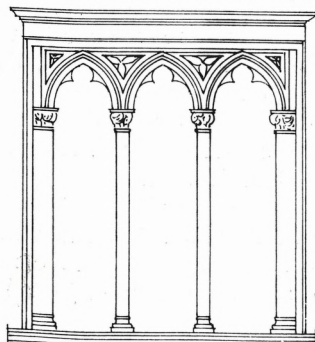
141. LETNJKOVAC P. SORKOČEVIĆ, LAPAD

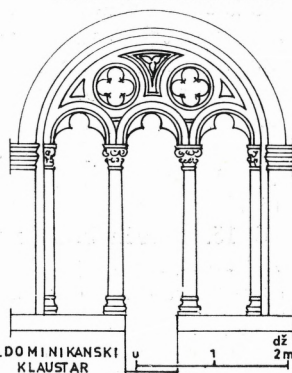
142. LETNJKOVAC BUNIĆ-KABOGA

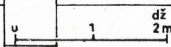
143. HVAR

144. LETNJKOVAC BUNIĆ-GRADIĆ

145. DOMINIKANSKI KLAUSTAR

140). Nastala je u prvim decenijama 16. stoleća i na njoj se vide poslednji odsjaji dubrovačke kasne gotike u doba prelaznog gotičko-renesansnog stila. Ona ustvari najbolje otkriva i pokazuje sve karakteristike onog važnog perioda u umetničkom i arhitektonskom stvaralaštvu Dubrovnika na granici između dva stila. Gotički oblici, čija je inspiracija došla iz drugih zemalja, dobila je ovde svoje konačne, dubrovačke odraze posle dugotrajnog i plodnog traženja domaćih umetnika i klesara.

Trifora je uokvirena profilisanim vencem sa zupčastim nizom, na način koji je uobičajen kod gotovo svih dubrovačkih monofora i polifora gotičkog i prelaznog doba. Njeni otvori su završeni veoma blago prelomljenim lucima trolisnog otvora. Iznad ovih lukova su velika pravilna kružišta četverolisnih otvora koji trifori daju raskošni i prozračni izgled. Pomenuto je ranije da su neka kružišta bila predviđena 1343. godine na triforama Klementa Gučetića, a još neka su rađena sto godina kasnije, posle 1456. godine, na trifori dominikanskog klaustura ili na biforama Dvora. Ovo pokazuje da su se kružišta upotrebljavala u Dubrovniku neprestano u toku nepunih dve stotine godina.

U preostalim uglovima trifore nalaze se lučno zaobljena trougaona polja sa polukuglicom, a oko srednjeg kružišta dva manja ukrasna otvora u obliku četverolisne, izdužene deteline. Trifora počiva na profilisanom vencu koji je u sredini naglo prekinut i završen uspravno položenim komadom venca da bi se omogućio izlaz na terasu. Ovakvom rešenju izlaza nedostaje elegancija i ono nije u skladu sa arhitektonskim principima. Slični problem izlaza na terasu savladan je sasvim drugačije i sa više ukusa na *letnjikovcu Sorkočevića* u Lapadu (sl. V, 141).³⁵ Na lapadskoj trifori, srednji deo takođe služi za izlaz na terasu, a ostala dva krajnja dela imaju parapetne ploče ukrašene reljefima renesansnog stila koji predstavljaju glave brkatih mladih ljudi sa kapama. Na trifori *Bunić-Kaboginog letnjikovca* u Batahovini (sl. V, 142), naprotiv, dva krajnja otvora služe za izlaz.

U Dubrovniku je bilo i četverodelnih prozora tj. *tetrafora* ili *kvadrifora*. Prvi pomen kvadrifore nalazi se u ugovoru iz 1328. godine, u kome se klesari Lone i Obrad obavezuju Andriji Sorkočeviću da mu izrade jednu balkonatu sa tri stuba, »cum tribus columnnis« i još tri trifore. Drugi istaknuti dubrovački klesar, Mihailo Petrojević (Michoylus Petroevich), klesao je takođe jednu kvadriforu Nikoli Menčetiću 1375. godine, a to je bilo godinu dana pre nego što je imenovan za protomajstora crkve sv. Vlaha.

Pri kraju 14. stoleća dva strana majstora klesali su u Dubrovniku kvadrifore. Ranije pomenuti »Johannes de Vienna protomagister Sancti Blasij« klesao je 1382. godine za izvoz u Zadar, pored ostalog, jednu malu kvadriforu čije nam mere izgledaju danas veoma neobične. Ona je trebalo da bude širine 4 pedlja, a visine jedan i po lakat (oko 100 sa 77 cm). Ukoliko su ovi podaci tačni, bio je to svakako neki manji ukrašeni prozor ili prozor neobičnog, nepoznatog oblika a ne veliki otvor glavne dvorane. Drugi stranac, graditelj Cecchio iz Monopolija je 1393. godine klesao, pored ostalih prozora, jednu kvadriforu za kuću trgovca robljem Đora Bokšića, kome je otac bio poznati dubrovački klesar Bokša iz Bara, kako se to obično uzima.

U 15. stoleću bilo je takođe narudžbina za izradu kvadrifora kao ona iz 1421. kada je klesar Radivoje Bogetić radio delove za pročelje jedne od palata bosanskog vojvode Sandalja Hranića i kada je za jednu kvadriforu morao

³⁵ O *vremenu Divone*, op. cit. 33, 39, 44. Palata Divona obnovljena je 1890. godine po uzidanoj tablici.

da se ugleda na onu Bokšićeve kuće s kraja 14. stoleća. U isto to doba, 1441. godine, klesana je jedna kvadrifora za palatu Kneževa Dvora koju je radio Ratko Ivančić. Od svih ovih pomenutih četverodelnih prozora, a mora da ih je bilo više u gradu, sačuvao se samo jedan primerak na poslednjem spratu male Gučetićeve palate u Rastićevoj ulici, iz 15. stoleća.

Gučetićeva kvadrifora (sl. IX, 184) odlikuje se naročito čistim, jednostavnim arhitektonskim crtežom i uprošćenim ukrasima. Na njoj su dva krajnja polustupca i tri stuba u sredini postavljeni na profilisanim stopama. Prvi imaju veoma jednostavne polukapitele s profilima, a drugima su kapiteli ukrašeni volutama. Zanimljivi su luci kvadrifore, naglašeni uzanim poluoblíčastim profilom po spoljnoj ivici, koji u vrhu dobijaju oblik »magarećih leđa«. Isti završetak luka imaju u Dubrovniku najčešće obični, jednodelni prozori na kućama u Prijekom (sl. II, 51, 53, 54). Zbog toga ova kvadrifora više deluje kao niz porađanih, pojedinačnih otvora, što je često slučaj u Veneciji, a ne kao izraz jedne organski povezane celine. U svom donjem delu, »trbušasti«³⁶ luci, kako ih je nazvao Fisković, padaju okomito na kapitele. Na prozoru se nalaze dva mala istovetna grba Gučetića i jedan medaljon u sredini, a sve je povezano profilisanim okvirom i počiva na spratnom vencu.

Po nekim podacima, jedna vrsta kvadrifore sa prelomljenim lukovima je izgleda postojala na poslednjem spratu palate Isusovića, u ulici Prijeko.³⁶

Postepeno napuštanje prelomljenog luka i sve veća upotreba četverougao-
nog otvora u izradi prozora počinje u 15. stoleću, u *doba prelaznog gotičko-
renesansnog stila*. Tada su se mogli videti na jednoj istoj građevini dva karakteristična oblika gotičkog i renesansnog sloga postavljeni na različitim podovima ili na različitim pročeljima. Ova pojava se raširila ugledanjem na Knežev Dvor, gde se anahronično ali na dopadljiv način povezala renesansa u prizemlju sa gotikom u gornjem delu građevine. Ona se nastavila u početku 16. stoleća, naročito na palati Divona i na dubrovačkim letnjikovcima.

Prelazni stil se odlikovao postepenim usvajanjem novog renesansnog ukrasa koji je upotrebljavan na otvorima tipično gotičkog stila. Jedan od takvih primera dubrovačkog prelaznog stila nalazi se na ulaznom portalu Divone koji ima opšti gotički oblik i na čijim su dovratnicima isklesani renesansni motivi ispunjenih žljebića, zupčastog niza, glava krilatih anđela i cvetova.

Na skromnijim kućama, primena arhitektonskog ukrasa bila je ograničena uglavnom na upotrebi profila novog stila. Zadržavajući neke značajke gotike, prozori na kućama u Kovačkoj ulici (sl. IV, 124, 125) imaju plošne pragove ali su završeni profilisanim nastrešnicama i pragovima. Drugi prozori su još uvek ukrašeni naizmeničnim zupcima ili žiokom. Nastavlja se građenje pravougaonih prozora sa rasteretnim lukom koji se naročito razvio u kasnoj gotici, a koji je primenjivan i u doba prelaznog stila (sl. IV, 104—107). Ovo su manji prozori vodoravnog pružanja ili kvadratni i upotrebljavani su za osvetljenje sporednih i magacinskih prostorija. Njihov jedini ukras sastoji se od uzane, ravne trake koja sa spoljne strane završava koso zasečene prozorske pragove. Najpoznatiji primer takvih prozora je onaj sa *žitnice Rupe* koji je možda klesao Josip Andrijić kako se vidi iz jednog ugovora 1544. godine. Slični prozori se nalaze na *Gučetićevoj palati* u Rastićevoj ulici (sl. IV, 106).

³⁶ *Prvi graditelji*, o. c. 32, 33, 74, 96, 105. Vuk Vinaver, *Trgovina bosanskim rob-
ljem tokom XIV veka u Dubrovniku*, Anali JAZU II, Dubrovnik 1953, 129. *Naši gra-
đitelji*, o. c. 27, 58, *Prilozi I*, op. cit. 25, Fisković, *Primorski umjetnici*, op. cit. 20, Nada
Grujić, *Reprezentativna stambena arhitektura*, Zlatno doba Dubrovnika XV. i XVI.
stoljeća, Zagreb, Dubrovnik 1987, str. 307.

U ulici *Pobijani br. 6* postoji jedan primerak prozora sa rasteretnim lukom koji je danas zazidan i u ruševnom stanju. Po opštem obliku on je sličan prozorima Rupa, ali se po naglašenim polukapitelima okrenutim otvoru približava tipu nekih kasnogotičkih prozora (sl. IX, 202). Osobitu pažnju zaslužuju trougaoni ukrasi u gornjim uglovima, gde se naziru oblici trolista. Međutim, ne može se sa sigurnošću odrediti da li je ovo samo varijanta ranije opisanih prozora ili ostatak nekog nepoznatog oblika. U donjem delu otvora se vide tragovi dveju konzola koje su verovatno služile za držanje police sa cvećem.

Na jednom drugom tipu prozora su sve četiri strane optočene neprekinutom profilacijom (sl. IV, 109, 116, 117). Ovakav način profilacije, koji prozoru daje izgled okvira slike, veoma je omiljen u Dubrovniku a vidi se podjednako na privatnim kućama i na Dvoru (sl. IV, 113, 114, 120). Na ovim prozorima se ponekad nalaze ukrasne konzole u gornjim uglovima otvora, uostalom kao i na nekim istovremenim vratima (sl. IV, 116). U doba prelaznog stila a i kasnije, u renesansi, ovi prozori mogu imati naglašene uglove, koji im daju dekorativnu notu (sl. IV, 115, 118, 119). Na jednoj kući u ulici *Od Sigurate*, iznad ovako ukrašenih prozora postavljen je ravni rasteretni luk (sl. IV, 110).

Mali, profilisani prozori pojavljuju se takođe na nekim letnjakovcima koji imaju veliku spratnu visinu ili im ovi prozori služe za osvetljavanje prostorija koje se nalaze sa strane velike saloče, u međuspratu. Ovakvi otvori se vide na letnjakovcima *Gučetić-Zbutega*, *Staj* i *Gundulić-Rašica* (sl. IV, 115).³⁷

Tokom 15. i početkom 16. stoleća pominju se u zapisima još neke vrste prozora pod imenom »finestra guelfa«, »fenestre tonde« (okrugle, 1494. godine, »fenestre sclete« (jednostavne) 1503. godine, o kojima se ne zna ništa pobliže.

Vredno je istaknuti da su majstori u doba prelaznog stila radili podjednako gotičke i renesansne oblike prozora. Marko Andrijić, sin Andrije Markovića iz Korčule, klesao je na primer 1492. godine biforu i gotičke prozore za neku kuću u Zatonu, a par godina kasnije, 1496, renesansne prozore i vrata sa reljefnim štapićem za kuću braće *Nečkovića*.³⁸

Iako ređe, tip gotičkih bifora se nalazi na letnjakovcima prelaznog stila. Prva je u sredini pročelja na malom letnjakovcu u *Sustjepanu*, gdje stoji kao glavni ukras okružena već renesansnim otvorima (sl. III, 78). Druga bifora, na začelju *letnjakovca Petra Sorkočevića* u Lapadu (sl. III, 85), ima zapostavljen položaj, u jednom kutu privatnog vrta. Ova bifora je relativno velikih dimenzija u odnosu na druge dubrovačke dvodelne prozore. Ona je sasvim skromno obrađena, sa jednostavnim ukrasima oba stila kao polukuglicom, lisnatim kapitelima stopama, zupčastim nizom i dr.

Iz dokumenata se saznaje da su i opštinske kuće na Placi imale, pored običnih prozora, razne bifore i trifore. Jedna trifora je postojala na palati *Velikog Vijeća* a bila je slična onoj na *Divoni*, jer ih je možda nacrtao isti arhitekt, *Paskoje Miličević* iz Dubrovnika.

Neki letnjakovci, naročito oni iz starije grupe u prelaznom stilu građeni u 15. i u početku 16. stoleća, imaju trifore kao *Bonda-Majstorovićev*, *Bunić-Ka-*

³⁷ D. Živanović i D. Vuković, *Dubrovačka žitnica Rupe*, Urbanizam i Arhitektura 3—4, Zagreb 1950, Ivan Zdravković, *Dubrovački dvorci*, SAN, Beograd 1951. donosi pročelja letnjakovca s malim prozorima. Nada Grujić, *Prostori dubrovačke ladanjske arhitekture*, Rad JAZU knj. 399, Zagreb 1982, 36 sa presekom Stajićevog letnjakovca u *Batahovini*.

³⁸ O *vremenu Divone*, o. c. 47, *Prilozi I*, o. c. 15, 21, 26, *Naši graditelji*, o. c. 149.

bogin u Batahovini, *Bunić-Gradićev* u Gružu i *Pucićev* (Kosor) u Lapadu (sl. V, 138, 142, 144). Dve trifore letnjikovca Petra Sorškočevića u Lapadu, od kojih je jedna na pročelju (sl. V, 141), a druga u renesansnoj lođiji, su takođe iz početka 16. veka. Trifora gotičkog oblika u doba pune renesanse postoji danas na začelju letnjikovca *Gučetić-Zbutega* u Obuljenu iz druge polovine 16. stoleća (sl. V, 139). Treba ipak istaći da je ova trifora zajedno sa gotičkim monoforama (danas samo jednom) možda samo preuzeta sa ranijeg letnjikovca i ovde ponovo ugrađena.

Na svim ovim letnjikovcima, trifora je uvek postavljena u sredini kompozicije i okružena je monoforama. Tako je i na pomenutom letnjikovcu Sorškočevića i pored neznatno poremećene simetrije i izuzetnog rešenja osnove sa terasom na arkadama, postavljenom upravno, u sredini pročelja.

U Dubrovniku se pominju još neke trifore koje su se razlikovale od ostalih. Triforu i druge ukrasne delove palate Frana Benešića, koja se gradila 1492. godine, klesao je poznati Radoje Bogosalić na čelu jedne skupine klesara. Oni su imali da se ugledaju na odgovarajuće delove vojvode Stjepana Vukšića Kosače, iz prve polovine 15. stoleća. Sudeći po tome da je u ovim radovima učestvovao Leonard Petrović, poznati autor portala franjevačke crkve, Benešićeva trifora je možda bila ukrašena nekim vajanim elementima a po vremenu gradnje svakako je pokazivala odlike prelaznog stila.

Vreme građenja *dominikanskog klaustera* sa triforama prelaznog doba (sl. V, 145) nije još danas poznato u svim pojedinostima. Po novim podacima, koje je izneo Fisković, izrada prvih južnih arkada bila je poverena 1456. godine domaćim klesarima Utišenoviću, Grubačeviću i braći Radmanović. Oni su imali da preinače i poboljšaju neki nacrt firentinskog majstora Tomasa Masa di Bartolomeo. Rad su nastavili drugi majstori, tokom druge polovine 15. stoleća, pa se u to doba datiraju trifore opšteg renesansnog izgleda na kojima su se još zadržali neki gotički detalji. Po tome bi se moglo zaključiti da su ovi otvori jedini pravi predstavnici trifora prelaznog stila u Dubrovniku. Svi ostali trodelni otvori su ustvari samo kasnogotičke trifore na građevinama prelaznog stila ili građene u to doba. Pravih renesansnih trifora uopšte nema u Dubrovniku.

Dominikanske trifore daju glavnu karakteristiku celom klaustru. Na njima su obli stubići s profilisanim stopama i s lisnatim kapitelima, povezani polukružnim lucima trolisnog otvora i uokvireni zajedničkim lukom. Dva kružišta, naizmenično četverolisnog otvora ili sa geometriskim ornamentom, krase površinu zahvaćenu između primarnog i sekundarnih lukova. Trifore se nalaze između ritmično poređanih stubaca, a postavljene su na niskom zidiću. Trifore i stupci podržavaju, preko reljefnog venca, ogradu terase koja je danas sastavljena od kružišta, a nekad je bila načinjena od stubića koji su nestali u potresu.

Jednu od poslednjih trifora u poodmaklo renesansno doba klesao je u gradu klesar Jacques de Spinis iz Orléans-a 1552. godine zajedno sa drugim prozorima, ukrašenim kipovima, na pročelju kuće Junija Bobaljevića. Koliko se zna, na dubrovačkim triforama i poliforama uopšte nije bilo pravih kipova ili izvajanih poprsja kao, na primer, na triforama palate Čipiko iz 15. stoleća u Trogiru.³⁹ Zbog toga se podatak o kipovima na Bobaljevićevoj palati odnosi

³⁹ L. Beritić, *Dubrovački graditelj Paskoje Miličević*, Split 1948, 8. *Naši graditelji*, o. c. 24, 113, 127, 150. Ivan Dellale, *Trogir* 1936.

verovatno na kapitule sa izvajanim ljudskim i životinjskim figurama kao na kapitelima Dvora, Divone, palatâ Ranjina i Isusović ili na konzolama balkona letnjikovca Đurđić u Lapadu, a naročito u barokno doba na balkonima u ulici Prijeki (sl. III, 88).⁴⁰

Veliki broj trifora na vlastelinskim palatama i na građanskim kućama tokom celog ovog perioda od početka 14. do polovine 16. stoleća dobro pokazuje plodnu umetničku i klesarsku delatnost. Trifore nisu bile samo jedan od važnih elemenata pročelja već pravi arhitektonski ukras, od čije je dobre i vešte umetničke izrade zavisila lepota i privlačnost pojedinih građevina, a preko njih i celog grada.

Renesansni stil se javlja u Dubrovniku oko sredine 15. stoleća, unio ga je već u prvoj polovini tog stoljeća prema Fiskovićevu mišljenju, Petar Martinov iz Milana, a razvija se potpuno na kraju 15. i u početku 16. stoleća. Velike državne zgrade kao Dvor i Divona dobile su konačni izgled u prelaznom stilu; velike crkvene građevine i samostani od pre potresa su, takođe, već ranije izgrađeni i završeni. Renesansa se zbog toga ogleda naročito na privatnim palatama u gradu i na letnjikovcima u okolini. Renesansni slog se lako zapaža jer su pročelja kuća pravilnog rasporeda a istovetni, pravougaoni prozorski otvori nižu se u naglašenim vodoravnim redovima. Od jednog do drugog pada menjaju se mere otvora i stepen ili način ukrašavanja. Kasnogotički biljni ornamenta na kapitelima zamenjeni su profilima nadahnutim italijanskom renesansom tj. klasičnom antičkom arhitekturom. Poreklo ovih profila je takođe biljno i pored svoje apstraktne, geometriske stilizacije. Renesansne zgrade odlikuju se od prethodnih po boljem, tananijem načinu izrade zidova, prozorskih otvora i ukrasa. U početku se na njima mogu naći još neki gotički elementi kao što su konzole »uši« i »zubi«.⁴¹ Međutim, izgleda da se već osamdesetih godina 15. stoleća rade čisti renesansni prozori. U jednom ugovoru iz 1486. godine klesar Radivoje Bogosalić se obavezuje da izradi, pored kamina sa anđelima i grbom u renesansnom vencu, četiri »rimska prozora četvornog (quadros) oblika«, veličine 2 i po sa 3 i tri četvrtine lakta (približno 128 sa 192 cm), slični onima na biskupskoj palati. Tri »fenestras quadras more romano« pominju se i docnije 1499. godine za Mateju Getaldića. Na osnovu ovih podataka, Fisković stavlja pojavu pravougaonih renesansnih prozora pred kraj 15. stoleća. Po Tadiću, »romanski« ili »rimski« prozori (fenestra romana) iz 1494. i 1495. godine mogu biti i okrugli (fenestre tonde) tj. otvori polukružna renesansna luka. Jedan prozor na zapadnom pročelju Divone, u *Zlatarskoj ulici*, ima takav oblik (sl. I, 31).

Majstor Bogosalić, koji je možda radio sa Jurjem Dalmatincem, je jedan od prvih klesara koji je unosi renesansu u dubrovačku građansku arhitekturu. Radeći isprva u gotičkom slogu na javnim i privatnim zgradama, on je usvojio ne samo oblike već i ukrase novog stila. Posle njega je Leonard Petrović klesao 1498. godine za Nikolu Tudizića, pored ostalog, renesansne prozore sa nizom zubaca. Isto su radili klesari iz poznate porodice Andrijića sa Kor-

⁴⁰ *Ib.* 117, 128. Poprsje anđela postoji na jednom kapitelu trifore dominikanskog klaustara, a medaljoni svetaca pod svodovima istog klaustara. Ogradu stubišta sa likovima za kuću Stjepana Gradića radio je Marko Andrijić sa Simkom Radosalićem u drugoj polovini 15. stoleća.

⁴¹ *Ibid.* 59, 60. Ove konzole se zahtevaju 1498. g. za renesansni prozor samostana sv. Apostola ili 1495. za dva renesansna prozora kuće Sfondrati, kome se u isto vreme rade gotički prozori i još 1499. g. za Marina Bunića.

čule, kako se vidi iz različitih zapisa javnih i privatnih knjiga. Frano, unuk Andrije Markovića klesao je prozore 1520. i 1523. godine za Marina Gučetića a i kasnije. Drugi Andrijin unuk, poznati Petar Andrijić obavezao se u dva navrata 1520. g. da izradi sedam renesansnih prozora za Dvor, po ceni od osam perpera svaki.⁴²

U dubrovačkoj renesansi upotrebljavala su se isključivo dva glavna oblika prozorskih otvora — četverostrani i polukružni. Oba su postojala naravno i ranije, ali ono što ih u stilskom pogledu razlikuje od prethodnih su prvenstveno mere i proporcije, profili i drugi ukrasi, položaj i način rasporeda na pročeljima. Svaki od ova dva oblika ima varijantu sa zabatom, punim ili prekinutim.

Prozorski otvori ovog doba su uopšte nešto veći, nekad viši a nekad širi, što je u početku išlo na štetu proporcija kao, na primer, na jednoj kući u Stonu ili na Poljani Nikolice Bunića (sl. VI, 150, 157). Međutim, vremenom i tokom upotrebe ustanovljene su dobre proporcije otvora, koji je dobio na kraju izduženi oblik i uspravno pružanje kao na letnjakovcu *Gundulić-Rašica* (sl. VI, 160).

Renesansni stil unosi podjednako nove principe na pročeljima. Otvori u nižem delu zgrade su manji ali se njihova visina i stepen ukrašavanja povećavaju idući prema vrhu, kao na palatama Frana Gundulića, Gundulić-Staja ili Skočibuhe-Bizar (sl. VI, 148, 153, 156, 158).⁴³

Dalju odliku renesansnih otvora nalazimo u profilaciji kamenih doprozornika i, uopšte, u arhitektonskom ukrasu celine. Gotička profilacija bila je primenjivana na spratnim vencima, na lukovima i okvirima monofora, ostavljajući ravne doprozornike bez ukrasa. Ova profilacija je postavljena nesimetrično i odlikuje se dubokim zahvatima, najčešće oblog preseka, sa iznenadnim, kontrastnim smenjivanjem plošnih i jako nemirnih pojaseva. Renesansni profili su takođe nesimetrično raspoređeni ali se od gotičkih suštinski razlikuju. Oni su pre svega nadahnuti primerima koje je donela nova umetnost preporoda, otkrivajući antičke spomenike i usklađujući njihove oblike svojim potrebama i idejama. Na njima se prepoznaju gotovo svi poznati klasični profili

- simboli povezivanja, tenija, meandar, listel, talasna linija ili »bežeći pas«, torus, poluoblica, astragal
  - simboli završetka, izdubljena oblica prava i izvrnuta, rimska i obrnuta sima
  - simboli posredovanja protivnih sila, naročito trohilus na stopama
  - simboli opterećenja, kimatijon, ehinus kima, jajasti štap, »quart-derond« prav i izvrnut, lezbiska kima ili srcasti list
- i drugi ukrasi kao kanelure, višelatični cvetovi, žljebići, zubi itd.

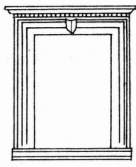
Osim toga, na renesansnim prozorima pojavljuju se transponovani svi osnovni delovi antičkih redova. To su stopa, stub s kapitelom i glavni venac, kao što je podrobnije izneto na drugom mestu, a sve što je rečeno za vrata vredi i za prozore.⁴⁴

⁴² *Prilozi I*, o. c. 21, 26, *Naši graditelji*, o. c. 56, 59, 69, 125, 152, 162. Godine 1488. rade se četvorni prozori sa nizom zubaca za samostan sv. Klare a 1499. nekoliko renesansnih prozora sa istim ukrasom i tri prozora za profilisanim okvirima, nadsvodeni lukovima za Matiju Getaldića.

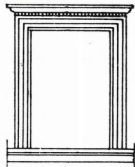
⁴³ Zdravković, Živanović i Vuković, *Tri stare dubrovačke palate*, op. cit. D. Vuković i D. Živanović, *Jedna renesansna palata* (Skočibuha—Bizar) u Dubrovniku, Urbanizam i arhitektura 3—4, Zagreb 1950.

⁴⁴ Živanović, *Vrata i monumentalni portali*, op. cit.

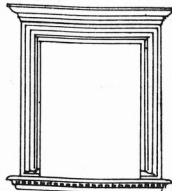
LIST VI.

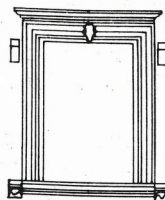
146. DJONOVINA

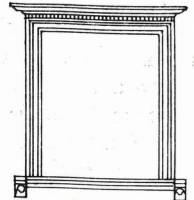
147. PALATA RANJINA

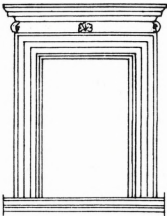
148. PALATA FR. GUNDULIĆA

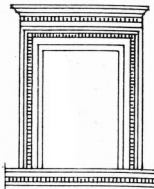
149. SUSTJEPAN

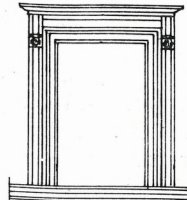
150. STON

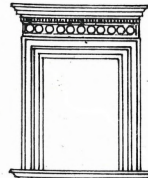
151. POLJ. N. BUNIĆA

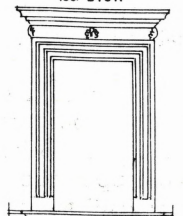
152. DIVONA

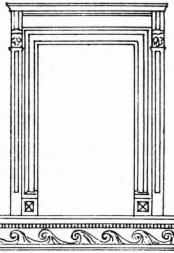
153. SKOČI BUHA - BIZAR

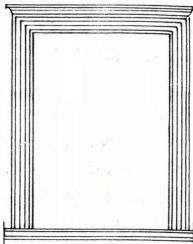
154. KNEŽEV DVOR

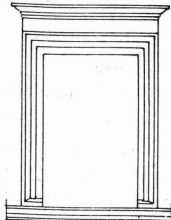
155. PLACA

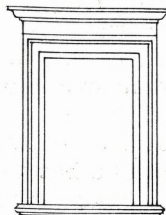
156. PALATA FR. GUNDULIĆA

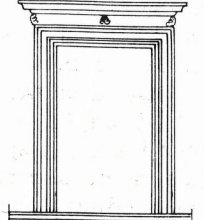
157. POLJANA N. BUNIĆA

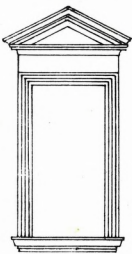
158. GUNDULIĆ - STAJ

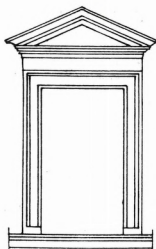
159. GUČETIĆ - ZBUTEGA

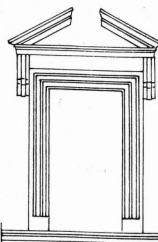
160. SKOČI BUHA - RAŠIĆA

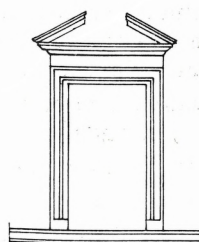
161. POLJ. M. DRŽIĆA

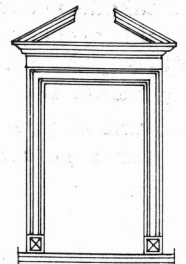
162. SKALA - I. SORKOČEVIĆ

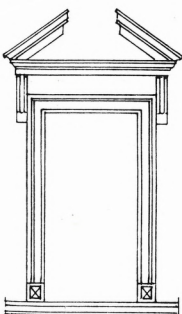
163. GUNDULIĆ, GRUŽ

164. GUČETIĆ - ZBUTEGA

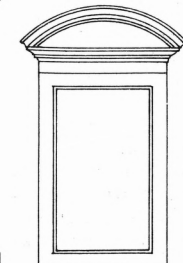
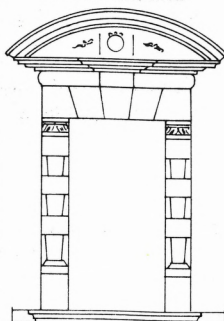
165. LETNJ. BOŽDAREVIĆ - ŠKAPRENDA

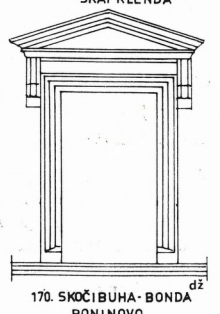
166. MARINI - VEKARIĆ

167. 168. LETNJKOVAC CRIJEVIĆ - PUCIĆ, PILE

169. GUNDULIĆ SOLITUDO

170. SKOČI BUHA - BONDA BONINOVO

0 1 2m

Najzad, treća glavna odlika renesansnih prozora u odnosu na prozore prethodnih epoha vidi se u načinu postavljanja i rasporeda otvora na pročelju. Oni imaju podjednake međurazmake, podređeni su ritmu i simetriji i postavljeni u vodoravnim, uzastopnim redovima. Ovakav raspored prozora pojačava utisak vertikalnog pružanja zgrade kako to dobro pokazuju sve renesansne palate u gradu. Drugačije je, naravno, kod letnjikovaca i uopšte kod slobodno postavljenih građevina izvan zbijenih gradskih naselja.

Na jednostavnim renesansnim prozorima nalaze se i dalje neki elementi koji su bili zapaženi u prelaznom dobu, kao što su nastrešnice i posebno naglašeni pragovi ispod doprozornika. U doba renesanse svi doprozornici su ukrašeni profilima, a tako isto posebni pragovi, ukoliko otvor nije postavljen na profilisanom spratnom vencu (sl. VI, 148, 158, 159). Između nadprozornika i nastrešnice stoji friz, isprva bez ukrasa a docnije ispupčena oblika sa lisnatim ukrasima u sredini i na krajevima (sl. VI, 151). Pored friza, neki prozori istaknutih gradskih palata imaju dvojne doprozornike; oni pridržavaju uzanu nastrešnicu posredstvom konzole u obliku slova S, kao na prozorima palata *Skočibuha-Bizar* ili *Frana Gundulića* (sl. 153, 156). Spoljni delovi ovih dvojnih doprozornika obično nisu profilisani do poda, a unutrašnji imaju ponekad stopu u vidu dijamantnog vrha. Palata Frana Gundulića, iz sredine 16. stoleća, je jedna od prvih na kojima se pojavljuje ovaj ukras dijamanta koji će docnije biti jedna od značajki baroknih prozora i vrata. Prozori drugog sprata ove Gundulićeve palate imaju još neke osobite pojedinosti. Oni leže na spratnom vencu u obliku talasne linije (motiv »bežećeg psa«) koji je jedinstven u Dubrovniku. Na palati *Martinušić* na uglu ulice Od puča i Vrata Celenge kao i na *palati Bunić* u ulici Marojice Kaboge, spratni venac je izveden u vidu friza sa triglifima i praznim metopama.

Izuzetni primer jednog renesansnog prozora nalazi se na uzanom severnom pročelju *Kneževa Dvora*, čije poreklo nije do danas potpuno rasvetljeno (sl. VI, 154). Po Glaviću, ovo bi mogao biti rad velikog firentinskog arhitekta Michelozzo Michelozzi-ja, iz šesdesetih godina 15. stoleća, sudeći po proporcijama, po ukrasu friza sa školjkama i uopšte po finoći izrade klasičnih profila.⁴⁵ Bez obzira da li je klesan u vreme kratkotrajnog boravka umetnikovog u gradu ili, kasnije, po njegovom nartu, prozor Dvora ostavlja snažan estetički utisak i izvršio je nesumnjivo uticaj na neke druge dubrovačke otvore. Ovakvo ukrašavanje profila nalazi se, na primer, na nastrešnici portala letnjikovca Gundulića u Gružu iz početka 16. veka, gde se vidi izvajani jajasti štap i neka vrsta jako razvučenog astragala koji se ponavlja i na pragu istog portala (v. Vrata i monumentalni portali, sl. IV. 87). Slično ukrašavanje profila vidi se na Eskulapovom i drugim kapitelima Dvora, na niši sv. Vlaha na Vratima od Pila, na renesansnoj kruni bunara sada u samostanu sv. Klare, i na drugim mestima.

Naročitu vrstu renesansnih četvornih prozora predstavljaju oni sa zabatima, timpanima koji istom otvoru daju novi, vitkiji i prefinjeniji izgled. Oni mogu biti sa potpunim zabatom kao na jednoj kući, na *Poljani Marina Držića*, na letnjikovcu *Skala Iva Sorkočevića* i *Skočibuha-Bonda* na Boninovu (sl. VI,

⁴⁵ Duško Živanović, *Palata Bunića u ulici Marojice Kaboge, u Dubrovniku*, rad izašao u br. 24—25 *Anala*. Božo Glavić, *Knežev Dvor u Dubrovniku*, Urbanizam i arhitektura, 7—8, Zagreb 1950, 62. Hans Folnesics, *Studien zur Entwicklungsgeschichte des Architekturs und Plastik des XV Jahrhunderts in Dalmatien*, Wien 1914. donosi crtež prozora.

161, 162, 170) ili im je zabat prekinut, slomljen kao na *Kneževu Dvoru* (sl. IX, 185) i na letnjikovcima *Gundulić*, *Gučetić-Zbutega*, *Boždarević-Škaprlenda* i *Marini-Vekarić* (sl. VI, 163—166). Oba tipa prozora mogu biti još ukrašeni sa krajnjim volutnim konzolama koje pridržavaju nastrešnicu i obuhvataju ravne frizove (sl. VI, 163, 166, 170). Najzad, zabat može imati segmentni oblik (deo kruga) kao na letnjikovcima *Crijević-Pucić* na Pilama i *Gundulić Solitudo* u Lapadu (sl. VI, 168, 169). Najčešće se ovaj oblik upotrebljava naizmenično sa punim zabatima, verovatno ugledanjem na italijanske primere 15. i 16. stoleća, kao na Palazzo Farnese iz 1534. godine u Rimu.

Na prozoru letnjikovca *Crijević-Pucić* s kraja 16. veka, doprozornici su sagrađeni od više komada razne veličine i različitog ukrasa (sl. IV, 127 ; IX, 182). Ovima su unekoliko slični doprozornici letnjikovca *Zuzorić-Bizar* (sl. IV, 102, 103). Njihova zajednička crta je ravan luk u nadprozorniku koji se, koliko je poznato, prvi put pojavljuje krajem 16. stoleća u Dubrovniku. Ravan luk vidi se docnije, u barokno doba, na nadvratniku jednog portala u ulici Od Sigurate (Vrata, sl. VIII, 135).

Drugi, glavni oblik dubrovačkih renesansnih prozora je onaj polukružna, obla luka sa polukapitelima. To su redovno veliki otvori, monumentalnih razmera, veličine i obrade, kao što je niz prozora na trećem podu *Gundulić-Stajeve dvojne palate* u ulici Između polača, koja potiče iz prve polovine 16. stoleća (sl. IX, 183). Ovde su ustvari udružena i sjedinjena dva tipa prozora koji inače mogu stajati potpuno samostalno. Oko otvora je isprva postavljen polukružni prozor sa doprozornicima i arhivoltom istovetnih profila; oni su povezani jednostavnim profilisanim kapitelima bez osobitog značaja. Oko ovog prvog prozora postavljen je drugi, četvorni prozor sa profilisanim doprozornicima, frizom i nastrešnicom. Oblik spoljnog okvira je veoma srodan prozorima nižih podova iste palate (sl. VI, 158), čime je i pored nekih razlika, postignuto jedinstvo, nađena zajednička crta raznih oblika i ostvaren sklad čitavog pročelja.

Na sličan način sastavljeni su veliki, monumentalni prozori *letnjikovca Staj* u Batahovini iz druge polovine 16. stoleća (sl. VIII, 177). Stajevi prozori su još viši od prethodnih i dostižu preko 5 metara u visinu, što znači da prelaze dvostruku spratnu visinu savremenih zgrada za stanovanje. Ovim je na nedvosmislen način izražena težnja da se sagrađi letnjikovac za reprezentaciju, za razliku od onih namenjenih intimnom, porodičnom stanovanju. Stajevi prozori razlikuju se od Gundulićevih i odlikuju se boljim proporcijama, lepše rezanim profilima i stilizacijom lisnatih kapitela. Spoljni deo doprozornika ima ovde više izgled profilisanog okvira, čime je otklonjen težak i nezgrapan utisak koji stvaraju udvojeni doprozornici, skoro istih širina, na palati u gradu. Profili spoljnog okvira se okreću pod pravim uglom prema unutrašnjem otvoru, pridržavaju doprozornike i time obrazuju neku vrstu stope.

Po svojoj zamisli, ovi otvori potsećaju na velike gotičke monofore nekih letnjikovaca prelaznog stila (sl. II, 46—50), ali ih umnogome prevazilaze. Pored osnovne razlike u oblicima, u poređenju gotičkih i renesansnih monofora otkriva se jedna važna osobenost u obradi polukapitela. U gotici i u prelaznom stilu listovi polukapitela pokazuju neosporno nameru da se podražava priroda iako nisu klesani na potpuno realističan način. U obradi listova renesansnih polukapitela izgleda da se postepeno napušta ovaj običaj i da se zamjenjuje nekom vrstom strogo simetričnih, jako stilizovanih i ustvari dekorativnih listova, koji se sasvim približavaju apstraktnoj predstavi biljnog orna-

menta. Ova se pojava već naslućuje na polukapitelima poslednjih monofora prelaznog doba, kao na onoj kojoj se izlazi na terasu letnjikovca Bunić-Gradić, a produžice se i u barokno doba.

Balkonski prozor *Bunićeve palate* na Poljani Nikolice Bunića (sl. VII, 174) iz druge polovine 16. veka, predstavlja oblik sličan Stajićevom otvoru. Na njemu se pored plitkog, lažnog balkona sa balustrima pojavljuje zaobljen friz sa lisnatim ukrasima i lisnati polukapiteli čija obrada potseća na ranije opisani način stilizacije. Po tome, a i po širokim, jako naglašenim profilima doprozornika, ovaj se prozor nalazi već na samoj granici baroknog stila.

Na trećem spratu palate *Skočibuha-Bizar*, koju je oko 1550. godine gradio Toma Skočibuha, vidi se još jedna varijanta polukružnog renesansnog prozora.⁴⁶ Ovaj balkonski otvor (sl. VII, 173) građen je po istim principima kao istovremeni prozor Gundulić-Stajeve palate i prozor Stajeve letnjikovca, koji je sagrađen kasnije. Ukoliko ima sličnosti u opštem obliku, razlike su znatne u pojedinostima. Skočibuhin prozor ima zabat nad znatno raščlanjenim frizom i arhitravom; kapiteli sa impostom su mu stilizovani u kompozitnom slogu i postavljeni su na stubovima i odgovarajućim stopama; stubovi sa entazisom slobodno stoje ispred zidnog platna. Između stubova je polukružni otvor, omeđen profilisanom arhivoltom sa konzolom u kamenu završcu. Arhivolta se oslanja na polukapitele i doprozornike koji su međusobno povezani kanelurama, po četiri sa svake strane. Ovakve kanelure, istovetne po broju, merama i obliku, nalaze se na pilastru kamenog umivaonika koji je za palatu Ranjina klešao Marko Andrijić sedamdesetih godina 15. stoleća u prelaznom gotičko-renesansnom stilu, a viđaju se i na drugim mestima.

Balkonsku ogradu Skočibuhinog prozora obrazuje kamena ažurirana ploča sa polubalustrima u obliku dvojne kruške, između dva naglašena postamenta. Balkon, povezan profilima sa spratnim vencem, počiva na konzolama.

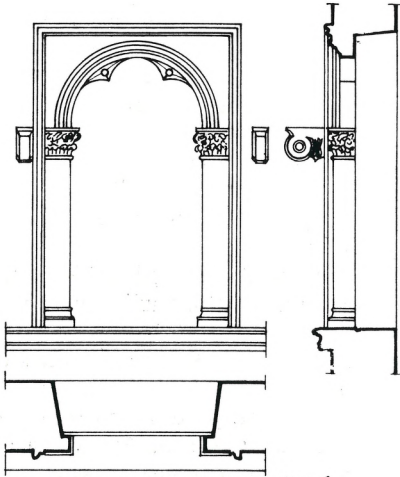
Sličan ovome, ali četvornog otvora, je prozor sa drugog poda iste palate (sl. IX, 181), okružen polustubovima i završen zabatom. Iako skromnije ukrašen, ovaj prozor odlično predstavlja posrednika i vezu između otvora prvog i trećeg poda i time ostvaruje jedinstvo i sklad cele građevine.

Potrebno je ispitati ukratko renesansna pročelja u cilju da se potpuno upozna uticaj i uloga obrade prozora ovog doba. Jedna od osobitih i novih metoda u kompoziciji pročelja sastojala se u gradaciji ili postepenom pojačavanju arhitektonskog izraza na uzastopnim delovima. Ona se pojavila u Italiji tokom 15. stoleća na projektima velikih renesansnih umetnika i arhitekata. Između ostalih, Michelozzi je primenio princip gradacije na palati Medici-Riccardi u Firenci 1430. godine, ublažavajući arhitektonski utisak idući u visinu. Posle njega činio je to Bramante na rimskim palatama Giraud 1503. i Palazzo della Cancelleria 1505. godine. Sasvim suprotno je uradio Bramanteov saradnik Sangallo na Palazzo Farnese u Rimu 1534. godine, gdje je arhitektonski i umetnički izražaj palate pojačavan od jednog do drugog poda. Dubrovačka palata Skočibuha-Bizar u tome sledi duh Sangallo-ve arhitekture i, u poređenju sa ovom, pokazuje u obradi prozora veliko srodstvo u načinu oblikovanja, nepunih dvadeset godina kasnije.⁴⁷

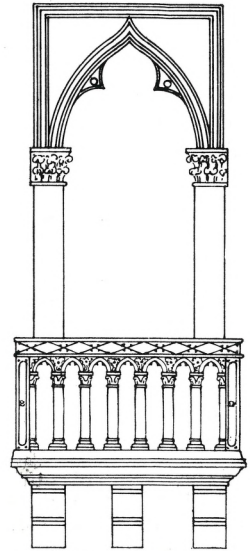
⁴⁶ Vuković i Živanović, *Jedna renesansna palata* (Skočibuha—Bizar) op. cit. Franco Kesterčanek, *Nekoliko podataka o renesansnoj palači Skočibuha—Bizzarro u Dubrovniku*, Anali JAZU IV—V, Dubrovnik 1956.

⁴⁷ Banister Fletcher, *A History of Architecture on the comparative method*, London 1950, passim. Georges Gromort, *Choix d'éléments empruntés à l'architecture classique*, Paris, passim.

LIST VII.

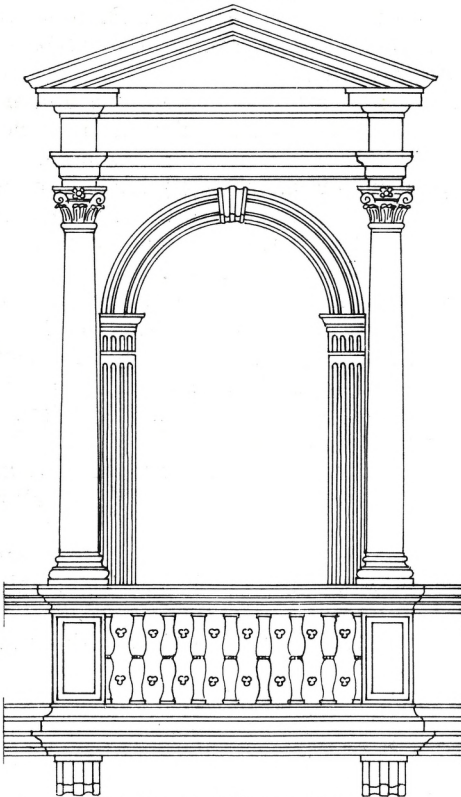

171. PALATA RANJINA-TUDIZIĆ
ULICA BALJIVINA

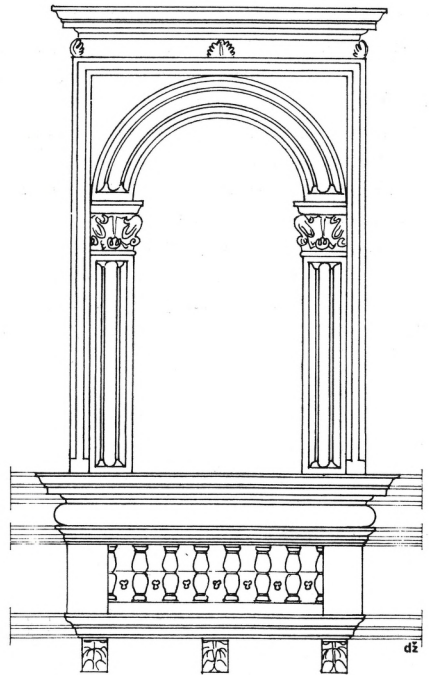

172. PALATA RANJINA
ULICA BRAĆE ANDRIJIĆA

0 1 2m

173. PALATA SKOČIBUHA-BIZAR
ULICA RASTIČEVA

174. PALATA BUNIĆ
POLJANA NIK. BUNIĆA

Svi dosada pregledani oblici renesansnih prozora su jednodelni tj. monofore. Polifore toga doba ne pominju se u spisima, niti su se sačuvali na dubrovačkim građevinama. Za trifore pouzdano znamo da ih nije bilo u doba renesanse, dok za bifore to nije izvesno. Fisković pominje ostatke neke »gotičke bifore već polukružna renesansna luka«, naknadno uzidane na kući u Pilama. Na jednoj zgradi u ulogi Pobjijani vidi se primer udvojenog četvornog prozora ravnih doprozornika i sa zajedničkim profilisanim pragom. Iako je ova »bifora« svakako iz modernog doba, ona dobro pokazuje nepodesnost i nesposobnost renesansnog stila da stvori jednu poliforu skladnog oblika. Barokni stil, isto tako, nije uspeo da ostvari poliforu, što dobro pokazuje neorgansko povezivanje dva polukružna otvora na balkonu Bujovića palate u Perastu (sl. III, 87).⁴⁸

Već pri kraju 16. stoleća nastaje period u kome se pojavljuju nove odlike u arhitektonskom stvaralaštvu pod uticajima sa strane. *Barokni stil* se isprva neosetno izražava u prelaznim oblicima, koji samo u sitnim pojedinostima nagoveštavaju nova umetnička stremljenja. Pročelja baroknih zgrada zadržavaju renesansnu pravilnost, odmerenost i red u rasporedu otvora, ali naglašavaju simetriju, naročito na otvorima u prizemlju. Postepeno se preobražava stari i stvara novi način rezanja profila kamenih pragova. Povećava se širina doprozornika sa profilima koji se klešu u širokim, zaobljenim zahvatima. Reljefi su izrazitiji, dublji a u isto vreme se još jače ističe simetrija profila, koja je već bila zapažena na velikim renesansnim polukružnim prozorima. Menja se postepeno proporcija otvorâ koji postaju širi. Sve se ove osobine vide na otvorima prozora i vrata ranobarokne *palate Bunića* u ulici Marojice Kaboge.⁴⁹ Slično je i sa balkonskim otvorima na skromnijim kućama u *ulici Od puča i Kunićevoj* (sl. IX, 179, 180). Na njima se jasno oseća prodiranje novih baroknih odlika kao što su široki doprozornici i arhivolte, novi oblici kapitela, specifični balustri ograde, izduženi ili četvrtasti, i mnogi sitni ukrasi.

Sa građenjem velikih crkvenih građevina po projektima stranih arhitekata, posle potresa u 17. stoleću, pojavljuju se u Dubrovniku neki dotada manje poznati motivi. Spiralni uvojak ili volutu, koju je među prvima upotrebio Alberti kada je obnavljao crkvu S. Maria Novella u Firenci 1470. godine, ponavlja Vignola sto godina kasnije na crkvi Gesù 1575. u Rimu. Isti motiv protiv pojavljuje se nakon sledećih sto godina na dubrovačkoj građanskoj arhitekturi, kako na zgradama (letnjikovac Pucić-Đorđić na Pilama), tako i na otvorima portala (Boždarević-Škaprlenda) ili prozora (kuće u ulici Celestina Medovića i Prijeko, sl. IX, 196), na kamenom nameštaju, grbovima, krunama bunara i drugim mestima. Volute se naknadno postavljaju i na neke stare kasnogotičke i renesansne oblike malih prozora, kako se vidi na jednoj kući u *ulici Od puča* (sl. IX, 188).

Današnji izgled *Place*, koja je obnovljena u 17. stoleću tipiziranim kućama, ostavlja utisak umerenog baroka. To je posledica skromnih ekonomskih prilika u doba kada je trebalo odjednom ponovo podići veliki broj zgrada namesto onih srušenih. Pročelja kuća na Placi građena su po uzoru na tri modela koji, po visini, raspoređuju male i velike otvore na različite načine. Tako isto veliki prozori ovih kuća izrađeni su na osnovu tri glavna obrazca (sl. IV, 130, 131; VI, 153). Razlike među njima su neznatne i sastoje se najviše u poje-

⁴⁸ Fisković, *O vremenu Divone*, o. c. 45. Ivan Zdravković, *Bujovićeve palata u Perastu i njena restauracija*, Anali JAZU IV—V, Dubrovnik 1956.

⁴⁹ Živanović, *Palata Bunića*, op. cit.

dinostima profilacije doprozornika, stope i friza. Svi oni imaju nastrešnicu i naglašeni prag.

Sa više ili manje uspeha, pojavljuju se u ovo doba pokušaji da se ulaz kuće jače naglasi povezivanjem portala sa otvorom iznad njega. Ovakva obrada ulaza prvi put se otkriva na *palati Bunić*, u ulici Zeljarica (sl. IX, 197). Njen portal je sastavljen od postamenata, stubova, kapitela, jednog friza sa triglifima, zupčastog niza i nastrešnice koja drži balkonsku ploču sa balustrima izduženog, kruškastog izgleda. Iznad balkona je jednostavni otvor sa grbom Bunića na velikom reljefnom orlu.

Mnogo skromniji je ulaz na kući, za koju se misli da je pripadala Zuzorićima, u *ulici Prijeko* (sl. IX, 196). Ravni, plošni kameni pragovi sa neobičnim dodacima sa strane, ukrašeni su samo baroknim volutama. Veza između vrata i gornjeg prozora, koji su sagrađeni na istovetan način, ostvarena je površno posredstvom jednog reljefa sa anđelima koji drže grb u medaljonu. Kompozicija je okružena spiralnim uvojcima baroknog karaktera. Iako zanatski mnogo slabiji, ovaj reljef potseća na sličnu kasnogotičku grupu anđela sa medaljonom, uzidanu danas na kući u Palmotićevoj ulici i za koju se pretpostavlja da je pripadala portalu obližnje Isusovićeve palate (v. Vrata i portali, sl. III, 57). Iscrpnija analiza proveriće verodostojnost i poreklo gore opisanog reljefa kome nedostaje jedinstvo kompozicije i finoća izrade, a i C. Fisković opaža da je to luneta sa neke starije palate koja je ovdje kasnije ukomponirana.

Valja zabeležiti još jednu pojavu u dubrovačkom graditeljstvu. Ponavljanje istih oblika i mera otvora na pročelju jedne zgrade javlja se na sporednim, magacinskim vratima; ponavljanje istih oblika prozora je naravno češće na renesansnim i baroknim kućama. Postoji, takođe, srodnost vrata i prozora na istoj zgradi, što je neophodno za jedinstvo stila u kompoziciji jednog pročelja. Međutim, ima primera gde se ova srodnost pretvara u istovetnost oblika sa jedinom razlikom u visini otvora. Istovetnost vrata i prozora na istoj zgradi nalazi se na letnjikovcima *Zuzorić-Bizar* ili *Crijević-Pucić* (v. Vrata i monumentalni portali, sl. V, 93, 94 i prozori IV, 102, 103, 127). Istovetnost oblika može biti, takođe, posledica prefabrikacije u klesarskim radionicama i u tom slučaju samo posredno interesuje arhitektonsku analizu i istoriju umetnosti.

Potrebno je još letimice pomenuti neke oblike, načine građenja ili upotrebljene materijale da bi se upotpunila slika i opšti pregled prozora dubrovačkih kuća.

U svim stilskim periodima postavljaju se na pročeljima *mali prozori* ili otvori raznolikih oblika, najčešće četvorni, kvadratni ili pravougaoni, sa ravnim ili profilisanim doprozornicima (sl. IV, 90, 91, 93, 96, 111, 112). Oni se uglavnom nalaze u prizemlju kao prozori ulaza i spremišta. Mnogi drugi oblici pozajmljeni su iz crkvene arhitekture i upotrebljavani su na kapelama letnjikovaca kao

- rozeta ili ruota čije poreklo treba tražiti u romaničkim crkvama 14. stoleća (sl. II, 60)
- prozor u obliku gotičkog prelomljenog luka (sl. II, 55—57)
- četverolist sa uspravno ili koso poređanim otvorima (sl. 59, 61—64)
- križoliki, okrugli, ovalni otvori (sl. IX, 196) itd.

Motiv četverolista je često upotrebljavan, podjednako u kružićima polifora i na drugim mestima kao ukras, a jedan od najlepših primera je na zvoniku trogirske crkve sv. Lovrijenca iz početka 15. veka. U Dubrovniku četverolist je postavljen na trifori Divone, na kupoli gradskog zvonika, na tambu-

rima kupolica letnjikovaca Bunić-Gradić i Bunić-Kaboga, na ogradi mosta na Pločama iz 1449. godine i na kamenim oknima (sl. IX, 191).

Kao odraz vremena pojavljuju se na letnjikovcima i samostanima udaljenim od grada, *utvrđeni prozori* za odbranu od gusara. Na Lopudu postoje prozori natkriti visećim zidićem, a na nekim kućama ima prozora sa otvorima-puškaricama kao na dvorovima šipanskog i trsteničkog kneza.⁵⁰

Kamena okna za zatvaranje prozora načinjena su od ploča probušenih okruglim rupama, različito raspoređenim i ponekad sa ukrasima (sl. IX, 189—192), a nalaze se podjednako na crkvenim i privatnim građevinama. Prozori su se u gradu osiguravali, takođe, gvozdenim, železnim rešetkama; one su se postavljale na malim prozorima u prizemlju, ali ponekad na visoko postavljanim otvorima pročelja kada se radilo o zaštiti i obezbeđenju vrednih predmeta na riznici katedrale, na crkvi sv. Spasa, na palati Divona, na žitnici Rupe a i na zatvorima.

U preromaničko i romaničko doba prozorski otvori su se zatvarali drvenim kopcima i tkaninama, kako je to rađeno u čitavoj Evropi. Proizvodnja *stakla* počinje u Dubrovniku tek u 14. stoleću, ali su se isprva radili samo stakleni predmeti. Prva izrada stakla za prozorska okna počinje tek u 15. stoleću kada je postojala jedna staklarska radionica na Pilama 1422. godine. U arhivskim knjigama naiđe se povremeno na neke podatke, bilo da se radi o uvozu stakla iz Venecije ili izvozu u Srbiju, o njegovoj proizvodnji u Dubrovniku ili o ugovorima za zastakljivanje prozora, kao onom iz 1439. godine. Tadić navodi jedan slučaj iz 1560. godine, kada su razuzdani mladići razbijali prozorska stakla na kućama. Najzad, treba istaći da je u Dubrovniku tokom 15. i 16. stoleća bilo razvijeno i umetničko bojadisanje stakla za vitraže a poznata su nam imena nekih umetnika-staklara.⁵¹

Kamena sedala bila su postavljana upravo na pročelje sa unutrašnje strane i zauzimala su skoro celu dubinu zida. Sedala ima kako na gotičkim, tako i kasnije na renesansnim prozorima. Ona su građena, na primer, 1498. g. za Nikolu Gučetića, a zabeležena su opet 1499. i 1520. godine. Vide se još danas u prostorijama letnjikovca Klementa Gučetića (Zbutega) u Obuljenu, koji je završen oko 1581. godine, u palati Skočibuha-Bizar, u Žudioskoj ulici i dr.⁵²

Oblik prozora se određivao po usmenom dogovoru ili po nekom datom ugledu ali su neosporno postojali i *nacrti za prozore*. Godine 1446. naručuje neki Kotoranin prozore u Radosava Radmanovića po datom nacrtu. Tako je bilo i na velikim gradilištima gde su glavni graditelji kao Onofrio de la Cava ili Leonard Petrović, 1503. godine, davali nacрте klesarima za izradu ukrasa na prozorima.⁵³

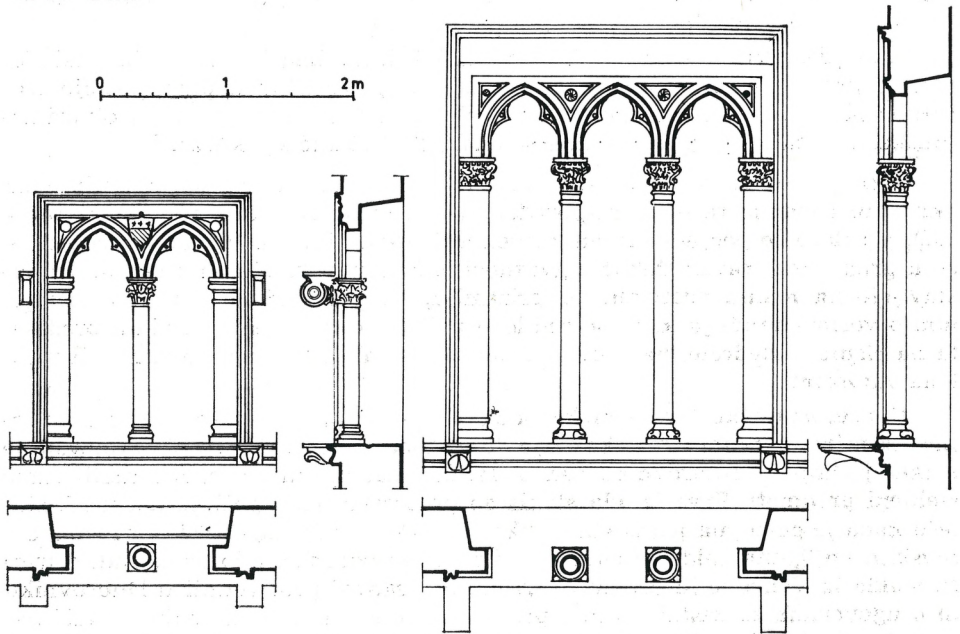
⁵⁰ Fletcher, op. cit. passim. *Naši graditelji*, o. c. 72, 73, 86.

⁵¹ *Ib.*, 160, Jorjo Tadić, *Promet putnika u starom Dubrovniku*, Dubrovnik 1939, 78, Verena Han, *Tri veka dubrovačkog staklarstva* (XIV—XVI vek, SANU, Beograd 1981, Verena Han, *Arhivska građa o staklu i staklarstvu u Dubrovniku* (XIV—XVI vek), SANU, Beograd 1979, Ilija Sindik, *Dubrovnik i okolina*, SKA Beograd 1926, 41, 55, K. Jireček i Božo Cvjetković, *Važnost Dubrovnika u trgovačkoj povjesti srednjega vijeka*, Dubrovnik 1915, 87, Jorjo Tadić, *Dubrovački portreti*, SKZ, Beograd 1948, 179, Fisković, *Primorski umjetnici*, o. c. 32.

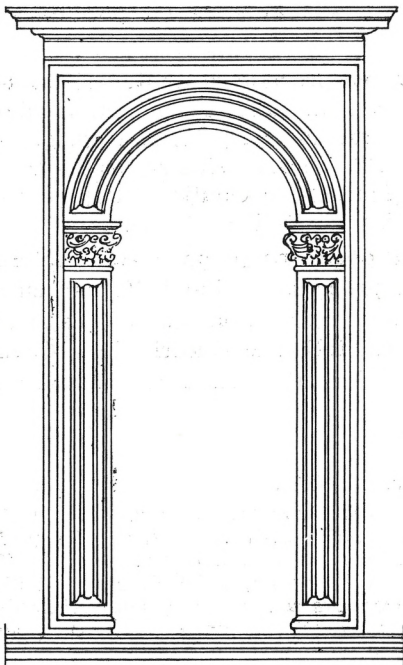
⁵² *Naši graditelji*, o. c. 61, *Jedna renesansna palata*, o. c., *Kuća s troja vrata*, o. c.

⁵³ *Naši graditelji*, o. c. 26, 101.

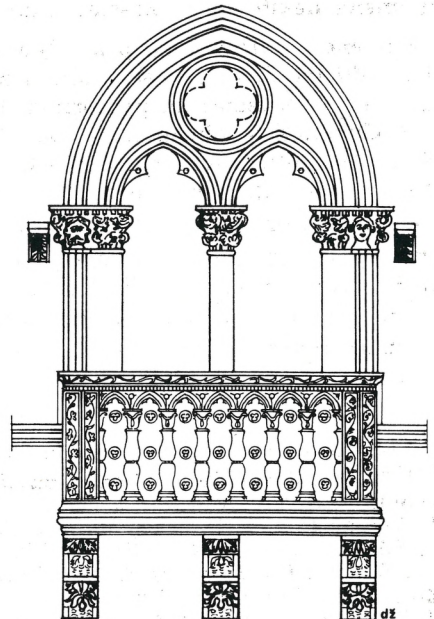
LIST VIII.

175. 176. PALATA RANJINA - TUDIZIĆ
ULICA BALJIVINA

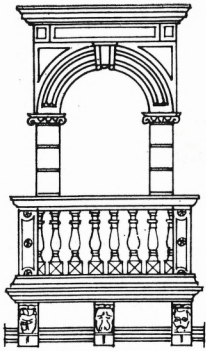

177. LETNJIKOVAC STAJIĆ
BATAHOVINA

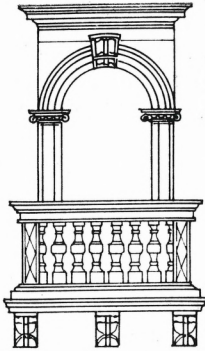

178. PALATA ISUSOVIĆ
ULICA PRIJEKI

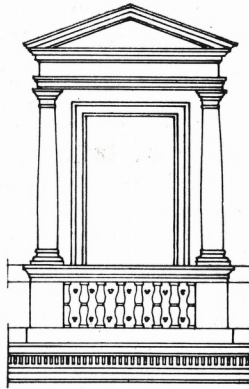
LIST IX.

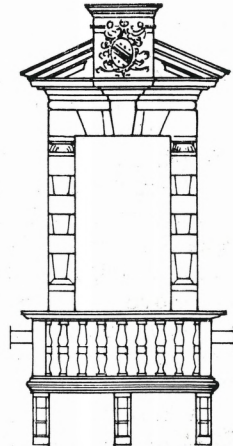
179. UL. OD PUČA

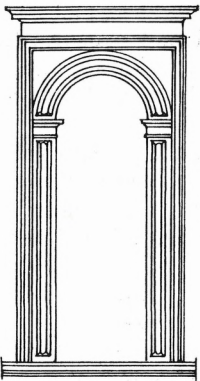
180. UL. KUNIĆEVA

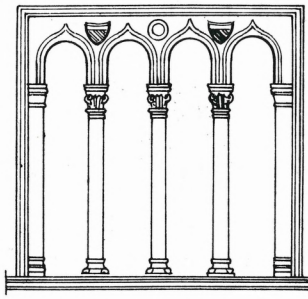
181. PALATA ŠKOČIBUHA - BIZAR

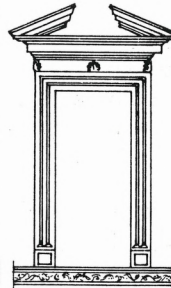
182. LETNJ. CRIJEVIĆ-PUČIĆ

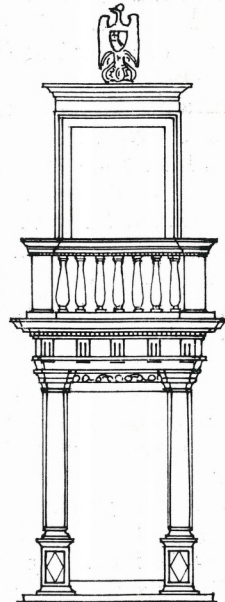
183. PAL. GUNDULIĆ-STAJIĆ

184. PALATA GUČETIĆ, UL. RASTIĆEVA

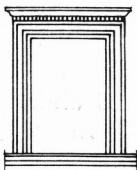
185. KNEŽEV DVOR

187. PALATA BUNIĆ, ZELJARICA

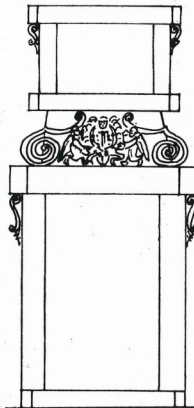
186. LETNJ. PUČIĆ-HOSOR

187. UL. KOVAČKA

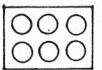
188. UL. OD PUČA

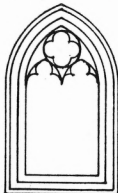
196. UL. PRIJEK 1

KAMENA PRŌZORSKA OKNA

0 0,5 m

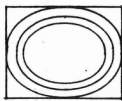
190. UL. RASTIĆEVA

193. I. DJORDJIĆ

194. UL. POBIJANA

195. LOŽA STRAŽE

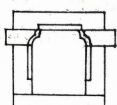
189. UL. CRIJEVIĆA

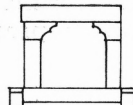
191. PILE

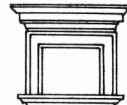
192. PU STIJERNA

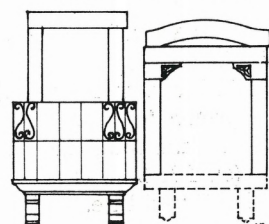
198. LOPUD

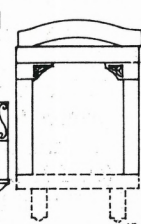
199. UL. ŽUDIJSKA

200. PETILOVRJENCI

201. OD SIGURATE

202. UL. POBIJANA

0 1 2 m

Grbovi, heraldički znaci i natpisi su retki na dubrovačkim prozorima, za razliku od vrata gde su brojniji. Grbove na nadprozorniku imaju naročito bifore u gradu, kao na palati *Ranjina-Tudizić* u Pustijerni (sl. VIII, 175) i na malim kućama u ulicama *Peline i Prijeko* (sl. III, 81, 82). Vide se i na letnjikovcima *Rastića* (Donovina) i u *Sustjepanu* ili na *Sorkočevićевой kući u Stonu*. Dvostruko ponavljanje istog grba vidi se na velikoj kvadrifori *Gučetićeve palate* (sl. III, 78, 83; IV, 132; IX, 184).

Ukrasi i ukrasni motivi prozora, naprotiv, su veoma brojni u Dubrovniku i nalaze se u svim epohama. Oni zahtevaju posebno ispitivanje jer su zajednički za skoro sve ostale glavne arhitektonske delove kuća kao vrata, stubovi, kapiteli, venci, arkade, stepenice, krune bunara, kapele ili za razne drugostepene delove kao konzole, medaljoni, arkadice, otvori, kameni nameštaj i drugo.

Kamen služi kao isključivi *materijal* za izradu prozora, počevši od vremena kada je napušteno drvo zbog opasnosti od požara i kada je on usvojen kao glavni sastavni deo dubrovačkih kuća. Za izradu prozora naročito je bio cenjen korčulanski kamen ali su se upotrebljavale i druge vrste. Sedra, tuf ili porozan krečnjak služili su za svodove i unutrašnje lukove iznad prozora. Za presvođenje prozora korišćena je takođe opeka jer se proizvodila na mestu počev od 14. stoleća. Na kući nekog Martinovića pominju se 1494. godine prozori presvođeni opekom.

Prozori i vrata bili su veoma pogodni za *prefabrikaciju* u klesarskim radionicama, što je omogućilo da se *izvoze* u udaljenije gradove. Postoje brojni zapisi o ugovorima za isporuku prozora u Kotor, Zadar, Bijelo Brdo i druge gradove od početka 14. stoleća. Poznat je primer, koji donosi Fisković, o izvozu prozora i drugih elemenata u strane zemlje.⁵⁴

Propisi o građenju prozora postojali su već u Statutu 1272. godine a donošeni su stalno i kasnije. Stavljanje prozora bilo je dozvoljeno samo na pročelju, prema ulici. Otvori između zgrada bili su zabranjeni a isto tako i otvaranje prozora prema unutrašnjoj kanalizaciji, mada se to nije uvek poštovalo, naročito u docnijim periodima.⁵⁵

Oblici dubrovačkih prozora pretrpeli su *uticaje* uglavnom iz Venecije i drugih zapadnih krajeva. Ali, ukoliko su glavni podsticaji dolazili sa strane, domaći klesari unosili su takođe izvesne osobine koje su bile izraz ličnih sposobnosti i vrednosti kao i rezultat lokalnih okolnosti. U oblicima vrata i prozora otkrivaju se neosporno uticaji domaće crkvene i javne arhitekture na arhitekturu privatnih kuća ali i uticaji u obrnutom pravcu. Isti domaći i strani graditelji radili su podjednako na svim ovim zgradama. Međutim, pitanje glavnih izvora i porekla stranih uticaja na arhitektonske oblike građanske arhitekture u Dubrovniku nije dosada temeljno proučeno.

*

Stvaralačka energija domaćih umetnika i majstora se postepeno iscrpila što je umnogome bilo uslovljeno materijalnim prilikama, nastalim u doba kada je Dubrovnik izgubio svoju ekonomsku snagu. Iz tog vremena potiču mnoga preuređenja unutrašnjih prostorija kuća, koja su izvršena sa baroknim i rokoko ukrasima, kao na jednom malom otvoru iznad stepenica u atrijumu Dvora (sl. IV, 92). Tako je ukrašen i zvonik na preslicu, sagrađen iznad baroknog grba Republike.

⁵⁴ *Ibid.*, 50, 102, 148, *Prvi graditelji*, o. c. 88, *Zadarski majstori*, o. c. 399, 407.

⁵⁵ *Izgradnja*, op. cit. 20.

Posle gubljenja državne nezavisnosti, gradi se 1864. godine nova zgrada na mestu izgoarele i srušene palate Velikog Vijeća. Svojim neorenesansnim biforama, ova građevina završava na neobičan način višestolećni, stvaralački rad na arhitektonskom i urbanističkom uobličavanju Dubrovnika.⁵⁶

Od kraja 13. stoleća, doba iz koga potiču najstariji poznati i sačuvani primeri otvora u gradu, do kraja 19. stoleća, kada se završava klasični period dubrovačke arhitekture, prošlo je približno šest stotina godina. U ovom odseku vremena razvile su se veština i umetnost građenja koje još uvek pobuđuju interes ljubitelja lepog i običnih, neupućenih prolaznika. Načini građenja i ukrašavanja kuća su se otada znatno promenili ali uplivi ove arhitekture osećaju se i danas, kako pokazuju dva primera. U bliskoj prošlosti, mnogi arhitekti tražili su motive za svoje zgrade u davnim gotičkim i renesansnim prozorskim otvorima. Ovi uticaji deluju i dalje. Oblik bifora ili dvodelnih prozora, omiljen u 14. i 15. stoleću, pojavljuje se u novom ruhu na brojnim skorašnjim kućama za porodično stanovanje, naročito između Ploča i Višnjice i u Lapadu. Duh stare dubrovačke arhitekture, potpomognut konzervacijom i restauracijom spomenika prošlosti, nastavlja da živi u novim, savremenim uslovima.

Duško Živanović

LES FĒNETRES ET LES POLYFORES A DUBROVNIK

Résumé

Une étude précédente, traitant des portes et portails monumentaux dans l'architecture civile de Dubrovnik, a déjà mis en valeur la richesse et la continuité des formes de style différents. L'examen des fenêtres et des polyfores démontre de plus l'abondance de variantes d'un même type d'ouverture à travers toutes les époques artistiques.

Les plus anciens exemples conservés, datant de la période romane, sont relativement peu nombreux dans la cité. Les causes principales en sont les destructions successives dues aux catastrophes sismiques, à l'usure du temps et à la rénovation postérieure de maisons privées.

Pourtant, un certain nombre d'ouvertures existantes nous permettent de les comparer utilement avec les objets correspondants de quelques villes voisines et de mieux percevoir les nouvelles tendances menant à l'art gothique. Ceci

⁵⁶ Milan Prelog, Nada Grujić i dr. *Dubrovnik*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti Sveučilišta 1—2, Zagreb 1972, sa prilogom (pročelja pred Dvorom na preseku d—d).

est possible, également, grâce à une documentation exceptionnelle conservée dans les archives notariales et officielles des chancelleries, à partir de la seconde moitié du 13e siècle.

Le commerce et la navigation apportent la prospérité et la ville se pare de belles demeures gothiques. Elles appartiennent aux patriciens, armateurs et marchands mais des personnes plus modestes font construire aussi des maisons solides et biens agrémentées. On y voit une floraison de monofores, bifores, trifores et quadrifores, à côté des héxafores dans le cloître des franciscains.

Le développement de l'architecture en général et de ses éléments principaux progresse rapidement, malgré le conservatisme relatif du milieu, attaché aux formes anciennes. Cette caractéristique constante dans l'histoire des arts plastiques ragusainsse confirme par la pérennité du style transitoire gothique et renaissance qui voit l'achèvement des grands bâtiments aux portes et fenêtres dans les deux styles.

Aux 15e et 16e siècles, avec la renaissance, Dubrovnik atteint le sommet de sa puissance économique et de sa créativité artistique. Architectes, bâtisseurs et tailleurs de pierre construisent des palais dans la ville et des manoirs dans les environs, ornés de belles et monumentales ouvertures renaissance.

Le grand séisme du 17e siècle provoquera une nouvelle fois le changement. Le baroque, influencé par les architectes des trois grandes églises, ouvre de nouvelles voies et laisse son empreinte surtout dans la partie médiane de la cité.

Après la chute de la République, sur les ruines du vieux palais du Conseil Majeur, on élèvera le dernier bâtiment important »intra muros« avec des bifores de style néoclassique. Il marquera la fin d'une longue période d'activité créatrice de l'architecture.